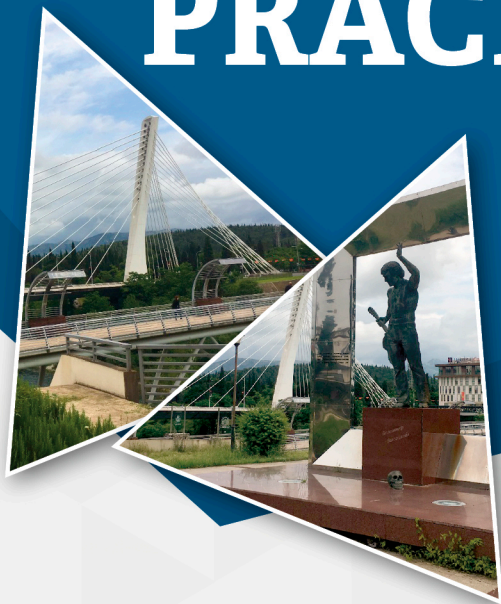

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Agata Domachowska

Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich

Cz. II: Albania, Czarnogóra

PRACE Instytutu
Europy
Środkowej

Recenzenci dr hab. Małgorzata Łakota-Micker,
Uniwersytet Wrocławski
dr hab. Agata Włodkowska-Bagan,
Akademia Finansów i Biznesu Vistula

Seria Prace Instytutu Europy Środkowej
Numer 1/2021
Redakcja serii Beata Surmacz i Tomasz Stępniewski

Copyright Instytut Europy Środkowej
ISBN 978-83-66413-37-5
Wydawca Instytut Europy Środkowej
ul. Niecała 5
20-080 Lublin
www.ies.lublin.pl

Korekta Anna Pietroń, Agnieszka Zajdel
Projekt okładki i skład www.targonski.pl
Fotografie na okładce © Agata Domachowska

Druk www.drukarniaakapit.pl

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Agata Domachowska

Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich

Cz. II: Albania, Czarnogóra

Spis treści

Résumé	7
Wstęp.....	9
Wpływy rosyjskie w Albanii	17
1. Wpływy rosyjskie w obszarze polityki.....	18
2. Wpływy rosyjskie w społeczeństwie.....	24
3. Wpływy rosyjskie w obszarze gospodarki i energetyki	33
4. Wpływy rosyjskie w obszarze obrony i bezpieczeństwa.....	37
5. Podsumowanie	39
Wpływy rosyjskie w Czarnogórze	43
1. Wpływy rosyjskie w obszarze polityki.....	44
2. Wpływy rosyjskie w społeczeństwie.....	58
3. Wpływy rosyjskie w obszarze gospodarki i energetyki	73
4. Wpływy rosyjskie w obszarze obrony i bezpieczeństwa.....	82
5. Podsumowanie	85
Tabela. Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich:	
cele, instrumenty i mechanizmy, uwarunkowania, skutki	88
Źródła	91

Résumé

Obecność i zaangażowanie Rosji w regionie Bałkanów Zachodnich stanowi element szerszej rywalizacji geostrategicznej mocarstw europejskich i pozaeuropejskich, związanej z kształtowaniem się pozimnowojennego ładu międzynarodowego.

Władze w Moskwie dążą do zwiększenia obecności rosyjskiej i ograniczenia wpływów państw zachodnich w regionie Bałkanów, którego znaczenie geostrategiczne sukcesywnie rośnie.

Rosja zainteresowana jest przekształceniem Bałkanów w ważny węzeł transportowy i infrastrukturalny, który omijałby Ukrainę i służył do tranzytu gazu i ropy z Rosji do Europy Zachodniej.

Kontynuacja „zamrożonych” konfliktów regionalnych, spowalniających postępy państw WB6 na drodze do członkostwa w NATO i UE, leży w interesie decydentów na Kremlu, zainteresowanych pozostawieniem regionu Bałkanów Zachodnich w „szarej strefie” wpływów między Zachodem i Rosją.

Rosja podejmuje działania na rzecz pogłębienia stosunków politycznych i gospodarczych z państwami regionu, stanowiących w zamierzeniu władz w Moskwie atrakcyjną alternatywę dla integracji euroatlantyckiej Bałkanów Zachodnich.

Rosyjskie wpływy gospodarcze w regionie są ograniczone, ale koncentrują się w strategicznych dla państw WB6 obszarach gospodarki, tj. sektorze paliwowo-energetycznym, sektorze bankowym, rynku nieruchomości i sektorze turystycznym.

Władze w Moskwie wspierają rozwój współpracy „bałkańsko-rosyjskiej” na poziomie partii politycznych, organizacji i ruchów społeczno-politycznych, ośrodków naukowych, fundacji i stowarzyszeń społeczno-kulturalnych.

Wpływy rosyjskie są różnicowane pod względem geograficznym. Ostoję wpływów rosyjskich w regionie WB6 stanowią: Republika Serbska w Bośni i Hercegowinie, Serbia, północne Kosowo oraz część opozycyjnych środowisk

politycznych w Czarnogórze i Macedonii Północnej. Różna jest również wrażliwość oraz podatność państw i społeczeństw bałkańskich na wpływy rosyjskie. Zaangażowanie Rosji w regionie Bałkanów Zachodnich pozostaje wyzwaniem dla stabilności, demokracji, modernizacji i integracji regionu oraz postępów państw WB6 na drodze do NATO i UE.

W przeciwieństwie do zaangażowania państw i instytucji UE, wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich są mało transparentne, faktycznie spersonalizowane i w dużym stopniu mają charakter niesformalizowany. Ich egzemplifikacją pozostają *inter alia* zakulisowe naciski polityczne, nieformalne układy personalne i relacje klientystyczne w świecie polityki i biznesu, korupcja polityczna, penetracja instytucji publicznych i państwowych, egzotyczne połączenie patronażu politycznego i przyjacielskiego szantażu, dezinformacja i propaganda, a w skrajnej postaci – mieszanie się w sprawy wewnętrzne.

Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich są faktycznie ograniczone. Mimo podejmowanych wysiłków Rosja nie jest w stanie kreować dynamiki politycznej w regionie, posiada jednak potencjał w zakresie blokowania lub opóźniania niekorzystnych dla siebie decyzji politycznych oraz zdolność do wykorzystywania kryzysów regionalnych do własnych celów politycznych. W efekcie Rosja – przy stosunkowo niewielkim nakładzie sił i środków – może odnosić sukcesy taktyczne w zakresie podsycania napięć w regionie i komplikacji procesu integracji euroatlantyckiej państw bałkańskich.

Niepowodzenia Rosji w zakresie zablokowania akcesji Czarnogóry i Macedonii Północnej do NATO oraz poparcie większości mieszkańców regionu dla członkostwa państw bałkańskich w UE prowadzą do wniosku, że wpływy rosyjskie w istocie słabną, a region Bałkanów Zachodnich powoli, ale konsekwentnie włącza się w ramy prawne i instytucjonalne głównych transatlantyckich i europejskich procesów integracyjnych.

Niejasna i odległa perspektywa członkostwa państw WB6 w UE prowadzi do zniechęcenia społeczeństw bałkańskich procesem integracji europejskiej, osłabia determinację władz w zakresie implementacji reform wewnętrznych oraz – paradoksalnie – przyczynia się do podtrzymania wpływów rosyjskich w części państw regionu¹.

1 Résumé zostało przygotowane wspólnie dla wszystkich trzech części opracowania *Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich*.

Stan faktyczny na 1 września 2020 r.

Wstęp

Analiza zjawiska wpływu w stosunkach międzynarodowych stanowi z pewnością interesujący problem badawczy. Pisanie o wpływie w odniesieniu do relacji między państwami nie jest jednak rzeczą łatwą z uwagi na szereg ograniczeń poznawczych i metodologicznych, a niekiedy może być także sprawą *par excellence* niezręczną. Wpływy bywają również wyolbrzymiane lub bagatelizowane. Jakkolwiek zjawisko określane mianem wpływu pozostaje fenomenem złożonym i trudnym do analizy, w istocie stanowi ono jeden z kluczowych elementów systemu międzynarodowego i jest

dostrzegane oraz analizowane zarówno na gruncie nauki, jak i praktyki stosunków międzynarodowych¹.

Zjawisko wpływu w stosunkach międzynarodowych

Pojęciem wpływu określić można pewną specyficzną formę oddziaływań w sferze stosunków międzynarodowych będącą konsekwencją istniejących powiązań i współzależności między państwami. Nie oznacza ona zwierzchnictwa i podległości, lecz bardziej subtelny, mniej czytelny i najczęściej asymetryczny formę interakcji między aktorami międzynarodowymi, w przypadku której prawdopodobieństwo zaistnienia zamierzonej modyfikacji stanowiska lub działania innego podmiotu jest znacznie mniejsze niż w przypadku stosunku władzy, opartego *ex definitione* na przymusie i podporządkowaniu².

Z uwagi na szeroko definiowaną siłę (ang. *power*), tj. siłę polityczną, ekonomiczną, militarną i atrakcyjność kulturową oraz będącą ich konsekwencją zwiększoną zdolność do wywierania skutecznych nacisków na innych aktorów międzynarodowych, pojęcie wpływu w stosunkach między-

¹ Zob. i por.: P.R. Baehr, *Power and Influence in International Politics*, „Netherlands International Law Review” 1977, vol. 24, nr 1-2, s. 1-20; S. Hast, *Spheres of influence in international relations: History, theory and politics*, Abingdon – New York 2016, s. 1-6; V. Jackson, *Understanding spheres of influence in international politics*, „European Journal of International Security” 2020, vol. 5, nr 3, s. 255-273.

² M. Pietraś, *Istota i ewolucja międzynarodowych stosunków politycznych*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2006, s. 18-20; Cz. Maj, *Wpływ w stosunkach międzynarodowych*, „Przegląd Politologiczny” 2018, nr 1, s. 7-15.

narodowych dotyczy przede wszystkim wielkich mocarstw i potwierdza ich szczególną pozycję międzynarodową³.

We współczesnym świecie wywieranie wpływu na politykę innych państw oraz świadomość zbiorową ich obywateli ułatwiają zwiększona otwartość granic państwowych, nowe technologie i mechanizmy komunikacji społecznej, tabloidyzacja mediów oraz wyraźna mediatyzacja polityki⁴.

Nihil novi sub sole: Bałkany jako obszar wpływów zewnętrznych

Analiza procesów i wydarzeń historycznych, które na przestrzeni wieków miały miejsce na Bałkanach, uprawnia do stwierdzenia, że region ten stanowi tradycyjnie obszar wpływów zewnętrznych oraz rywalizacji geopolitycznej mocarstw, dążących do realizacji własnych, partykularnych celów, nierzadko kosztem interesów narodów i państw bałkańskich.

Także współcześnie region Bałkanów pozostaje przedmiotem szerszej, geopolitycznej rywalizacji, w ramach której światowe i regionalne mocarstwa odmiennie – lub częściowo odmiennie – definiują swoje interesy. Na Bałkanach tradycyjnie już ścierają się wpływy i interesy wielu państw europejskich i pozaeuropejskich, do których należą *inter alia* Austria, Chiny, Francja, Grecja, Niemcy, Rosja, Stany Zjedno-

³ V. Jackson, op.cit., s. 260-261 i n.

⁴ Cz. Maj, op.cit., s. 7.

czne, Turcja, Wielka Brytania, Włochy oraz państwa Zatoki Perskiej. W regionie tym „zderzają” się także różne koncepcje geopolityczne i geoekonomiczne. Tu również przebiega południowa granica dwóch wielkich transatlantyckich i europejskich ugrupowań integracyjnych, tj. NATO i UE⁵.

Rosja na Bałkanach: od cesarskiej Rosji do „Rosji Jelcyna”

Historia Europy Południowej i Wschodniej pokazuje niezbicie, że na przestrzeni ostatnich 250 lat Bałkany niezmiennie pozostawały obszarem zainteresowania i zaangażowania Rosji⁶.

Po zakończeniu zimnej wojny, wskutek niekorzystnej dla Rosji zmiany geopolitycznej, sąsiedzki w perspektywie rosyjskiej region Bałkanów oddalił się od Rosji. Federacja Rosyjska borykała się w tym czasie z szeregiem poważnych problemów wewnętrznych, zagrażających jej stabilności i integralności, oraz koncentrowała swe działania na próbach integracji przestrzeni poradzieckiej, w praktyce godząc się z osłabieniem swej pozycji międzynarodowej oraz utratą strefy wpływów na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej. Niekorzystne dla Rosji zmiany w międzynarodowym układzie sił po zakończeniu zimnej wojny skutko-

⁵ K. Pawłowski, *Państwowość Kosowa. Geneza, uwarunkowania, współczesność*, Lublin 2018, s. 322-323.

⁶ D. Bechev, *Rival Power: Russia in Southeast Europe*, Padstow 2017, s. 3-13.

wały również „zbliżeniem się” politycznych, ekonomicznych, militarnych i kulturowych wpływów Zachodu (m.in. poprzez rozszerzenie NATO i UE) do granic Federacji Rosyjskiej. Jednocześnie Rosja niezmiennie krytykowała polityczne i militarne zaangażowanie Zachodu na Bałkanach pod niekwestionowanym przywództwem Stanów Zjednoczonych⁷.

„Rosja Putina”: aksjologia, gaz i propaganda

Dostrzegaliśmy na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat dążeniom Rosji do zatrzymania – względnie spowolnienia – procesu integracji euroatlantyckiej państw Bałkanów Zachodnich towarzyszy rozwój współpracy „bałkańsko-rosyjskiej” na poziomie partii politycznych, organizacji i ruchów społeczno-politycznych, ośrodków naukowych, fundacji i stowarzyszeń społeczno-kulturalnych, a także inwestycje rosyjskie w strategicznych dla państw Bałkanów Zachodnich obszarach gospodarki, tj. sektorze paliwowo-energetycznym, sektorze bankowym, rynku nieruchomości i sektorze turystycznym⁸.

Działania te uzupełniają asertywna i antyzachodnia retoryka płynąca z Kremla, rewizjonizm historyczny oraz nar-

⁷ A.S. Chernishev, *Balkans. A Mirror of the New International Order*, red. G.G. Özdoğan, K. Saybasili, Istambul 1995, s. 243-244; T. Marshall, *Więźniowie geografii, czyli wszystko, co chciałbyś wiedzieć o globalnej polityce*, Poznań 2017, s. 28; K. Pawłowski, *Państwowość Kosowa...*, s. 401-408.

⁸ P. Stronski, A. Himes, *Russia's Game in the Balkans*, Carnegie Endowment for International Peace, 06.02.2019, <https://carnegieendowment.org/2019/02/06/russia-s-game-in-balkans-pub-78235> [24.03.2020].

racje prorosyjskie, adresowane do mieszkańców regionu. Rosja przypisuje sobie zatem rolę obrońcy ładu prawnomiędzynarodowego oraz konsekwentnie oskarża państwa Zachodu o odejście od geograficznych ograniczeń aktywności mocarstw, istniejących w okresie zimnej wojny, naruszenie pozimnowojennych ustaleń dotyczących architektury bezpieczeństwa europejskiego, odbudowę linii podziału w Europie oraz ekspansję polityczną, ekonomiczną i militarną, zagrażającą bezpieczeństwu Bałkanów i stabilności systemu międzynarodowego. Wskazuje się także na korzyści dla państw bałkańskich wynikające z rozwoju stosunków politycznych i gospodarczych z Rosją, będących w perspektywie Kremla atrakcyjną alternatywą dla integracji euroatlantycznej Bałkanów Zachodnich⁹.

Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich: wyzwanie czy zagrożenie?

Widoczna aktywizacja polityki Rosji w odniesieniu do Bałkanów Zachodnich prowadzi czasem do wniosku, że – jak twierdzą niektórzy politycy, politolodzy i publicyści – „Rosja wróciła na Bałkany”¹⁰. Wskazuje się również, że polityka Rosji

⁹ Путин считает, что попытки США закрепить доминирование на Балканах дестабилизируют регион, ТАСС, 15.01.2019, <https://tass.ru/politika/6003111> [24.03.2020].

¹⁰ Zob. i por.: D. Bechev, op.cit., s. 1-2; Djukanovic: Russia has returned to the region again, CdM, 01.01.2018, <https://www.cdm.me/english/djukanovic-russia-returned-region/> [26.03.2020]; E. Bećirević, *Russia's New Cold War in the Western Balkans*,

w odniesieniu do regionu uległa zmianie, a wzmocniona na arenie międzynarodowej wskutek wysokich cen ropy i gazu, coraz bardziej autorytarna i nieprzewidywalna Rosja dąży do odbudowy utraconej strefy wpływów – zarówno na obszarze poradzieckim, jak i na Bałkanach, będących z punktu widzenia decydentów w Moskwie regionem geograficznie, historycznie, kulturowo i politycznie bliskim Rosji¹¹.

Czy jest tak rzeczywiście? Czy alarmistyczne tony na temat celów, skali i charakteru rosyjskiego zaangażowania w regionie Bałkanów Zachodnich są uprawnione, czy może nieco przesadzone? Czy działania Rosji stanowią zagrożenie dla stabilności regionu i integracji europejskiej Bałkanów Zachodnich? A może krytyczne opinie na temat roli „czynnika rosyjskiego” w odniesieniu do regionu bałkańskiego są nieuprawnione, stanowią skutek stereotypów, uproszczeń, teorii spiskowych, przeczulenia i „antyrosyjskiej histerii”, na które wskazują sami Rosjanie i środowiska prorosyjskie na Bałkanach? Czy w kontekście aktywizacji rewizjonistycznej polityki rosyjskiej pod sztandarami „Noworosji” zasadne jest mówienie o nowym rozdziale w stosunkach międzynarodowych? Wreszcie, czy słowiańskie i prawosławne narody

Institute for War & Peace Reporting, 21.09.2020, <https://iwpr.net/global-voices/russias-new-cold-war-western-balkans> [27.03.2020].

¹¹ T. Judah, *The Serbs*, New Haven 2009, s. 358; S. Domaradzki, *Rosja na Bałkanach w nowej zimnej wojnie*, [w:] *Lepiej nie będzie? Europa w dobie przesilenia*, red. A. Supińska, Kraków 2018, s. 145-147; P. Stronski, A. Himes, op.cit.; E. Bećirević, op.cit.

bałkańskie stanowią w perspektywie rosyjskiej część rozszerzonego „ruskiego świata”?¹²

Tego rodzaju pytania badawcze, dotyczące uwarunkowań, obszarów, instrumentów, mechanizmów i skutków obecności rosyjskiej w regionie Bałkanów Zachodnich, stanowiły punkt wyjścia do przygotowania niniejszej publikacji. Praca ta jest jakościowym studium przypadku (ang. *case study*) – stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o obecność, skalę i konsekwencje współczesnych wpływów rosyjskich w odniesieniu do sześciu państw Bałkanów Zachodnich (*Western Balkans Six*, WB6): Albanii, Bośni i Hercegowiny, Czarnogóry, Kosowa, Macedonii Północnej i Serbii.

¹² *Montenegro's accession to NATO a purely geopolitical project, won't boost security* – Lavrov, RT, 06.06.2017, <https://www.rt.com/news/391160-montenegro-na-to-geopolitical-project-lavrov/> [28.03.2020]; *US Senate Cmte. report: Attack on Serbia, Trump, or Putin?*, b92, 12.01.2018, https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2018&mm=01&dd=12&nav_id=103258 [30.03.2020]; M. Lakić, *Dodik to Warn Putin of West's Anti-Russian Actions*, Balkan Insight, 25.05.2018, <https://balkaninsight.com/2018/05/25/bosnian-serb-leader-dodik-with-putin-05-24-2018/> [31.03.2020].

Wpływy rosyjskie w Albanii

Wpływy rosyjskie w Albanii są prawdopodobnie najsłabsze, jeśli porównamy wszystkie państwa Bałkanów Zachodnich. Wynika to przede wszystkim z historii relacji obu państw, a także zdecydowanie prozachodniego kursu w polityce zagranicznej Albanii po upadku systemu komunistycznego. Nie oznacza to jednak całkowitego braku wpływów rosyjskich w różnych dziedzinach – zaczynając od politycznego poprzez obszar społeczno-kulturowy, gospodarczy i energetyczny, a na bezpieczeństwie i obronie kończąc.

1. Wpływy rosyjskie w obszarze polityki

Aktualne rosyjskie wpływy polityczne w Albanii należy ocenić jako znikome¹³. Wynika to przede wszystkim z historii wzajemnych relacji obu państw. Tylko przez krótki okres w historii – w latach powojennych – stosunki te cechowały się większą dynamiką. Warto przypomnieć, że Enver Hoxha, albański przywódca komunistyczny rządzący w tym kraju aż do 1985 r., poparł ZSRR w konflikcie z państwem jugosłowiańskim (1948 r.). W kolejnych latach ZSRR udzielał pomocy Albanii zarówno w rozwoju gospodarczym, jak i kulturalnym, jednak już w 1961 r. relacje pomiędzy państwami zostały zerwane¹⁴ i dopiero po trzydziestu latach, w 1991 r., Albania i Rosja ponownie nawiązały stosunki dyplomatyczne¹⁵.

Od listopada 2019 r. funkcję ambasadora rosyjskiego w Albanii pełni Michaił Afanasjew. Średnio kilka razy w roku ambasador Federacji Rosyjskiej udziela wywiadów mediom albańskojęzycznym (badane lata: 2005-2019). Nie wzbudzają one znacznego zainteresowania w społeczeństwie albańskim. O specyfice relacji bilateralnych świadczy z pewnością

¹³ W. Glos, *Albania*, [w:] *The influence of external actors in the Western Balkans. A map of geopolitical players*, Konrad Adenauer Stiftung, 2018, s. 9.

¹⁴ *Historia e ndërlikuar e marrëdhënieve Shqipëri-Rusi*, Telegrafi, 13.10.2019, <https://telegrafi.com/historia-e-nderlikuar-e-marredhenieve-shqiperi-rusi/> [02.02.2020].

¹⁵ Warto dodać, że w okresie czerwca i lipca 1990 r., w trakcie spotkań delegacji obu państw doszło do osiągnięcia porozumienia w sprawie normalizacji stosunków. Następnie, w 1991 r., wznowiono działalność ambasad – w lutym w Tiranie, a w kwietniu w Moskwie, zob. szerzej: *Ambassada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, Kontaktet politike*, https://albania.mid.ru/en_GB/kontaktet-politike [02.02.2020].

fakt, że do dziś – co warto podkreślić – nie doszło do ratyfikacji Traktatu o przyjaźni i współpracy z Rosją (*Traktati i Miqësisë dhe Bashkëpunimit midis Rusisë dhe Shqipërisë*), podpisanego przez oba państwa w 2004 r.¹⁶

Kontakty dyplomatyczne między Albanią i Rosją charakteryzują się niską dynamiką. W ciągu ostatnich trzydziestu lat ani razu nie doszło do wizyty premiera czy prezydenta Federacji Rosyjskiej w Albanii. Ostatni oficjalny pobyt premiera Albanii w Moskwie miał miejsce 20 lutego 2020 r. w ramach przewodnictwa Albanii w Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Doszło wówczas do spotkania premiera Ediego Ramy z ministrem spraw zagranicznych Federacji Rosyjskiej Siergiejem Ławrowem¹⁷. Rozmowy dotyczyły – oprócz szeroko pojętego bezpieczeństwa w Europie, w tym konfliktu na Ukrainie – także kwestii niepodległości Kosowa (nieuznawanego przez Rosję), dialogu serbsko-kosowskiego oraz relacji bilateralnych. Obie strony zadeklarowały chęć poprawy stosunków. Szef dyplomacji FR wyraził chęć wzmocnienia wzajemnych relacji, których rozwój, jego zdaniem, hamowany jest przez albańskie wsparcie dla sankcji Unii Europejskiej nałożonych na Rosję.

¹⁶ Zob. szerzej: Sh. Murati, *Qeveria shqiptare të shfuqizojë traktatin e miqësisë sigluar me Rusinë*, Gazeta Dita, 04.03.2020, <http://www.gazetadita.al/qeveria-shqiptare-te-shfuqizojë-traktatin-e-miqësisë-sigluar-me-rusine/> [12.03.2020].

¹⁷ A. E. Taylor, *Rama in Russia: Lavrov Supports Negotiations Between Serbia and Kosovo*, Exit News, 26.02.2020, <https://exit.al/en/2020/02/26/rama-in-russia-lavrov-supports-negotiations-between-serbia-and-kosovo/> [12.03.2020].

Obecnie oba państwa współpracują ze sobą w ramach Organizacji Współpracy Gospodarczej Państw Morza Czarnego, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, w Radzie Europy, a także na forum Organizacji Współpracy Islamskiej, której Rosja jest obserwatorem.

Od początku lat 90. XX w. Albania prezentuje zdecydowanie prozachodnie, proeuropejskie stanowisko w polityce zagranicznej. Każdy kolejny rząd opowiada się za silną współpracą ze Stanami Zjednoczonymi oraz Unią Europejską. Po przystąpieniu do Sojuszu Północnoatlantyckiego w 2009 r. priorytetem polityki zagranicznej Albanii niezmiennie pozostaje uzyskanie członkostwa w Unii Europejskiej. W przeciwieństwie do niektórych państw regionu w albańskim dyskursie politycznym Rosja nie jawi się jako kluczowy partner ani też sprzymierzeniec na arenie międzynarodowej. Należy też dodać, że na albańskiej scenie politycznej nie funkcjonuje żadne ugrupowanie otwarcie prezentujące hasła prorosyjskie.

W wewnątrzalbańskim dyskursie politycznym szeroko definiowany „czynniki rosyjski” pojawia się nierzadko w pejoratywnym kontekście. Jeśli chce się zdyskredytować przeciwnika politycznego w Albanii, często przypisuje mu się finansowanie przez rosyjskie podmioty. O niewłaściwe wykorzystanie publicznych pieniędzy, które miały być w pewien sposób powiązane również z rosyjskimi funduszami, został oskarżony przez prokuraturę lider głównej partii opozycyjnej, Demokratycznej Partii Albanii (*Partia Demokratike*

e Shqipërisë, PD), Lulzim Basha, a także dwóch innych członków tego ugrupowania (Arben Ristani i Ilir Dervishi). PD konsekwentnie zaprzeczała, jakoby miała jakiekolwiek bezpośrednie czy pośrednie kontakty lub powiązania z Rosjanami albo rosyjskimi firmami, a samo postępowanie oceniała jako działanie polityczne. Ostatecznie w styczniu 2020 r. albański sąd odrzucił wszelkie zarzuty stawiane członkom Demokratycznej Partii Albanii¹⁸.

O braku znaczącego zainteresowania Rosji Albanią świadczy chociażby brak sprzeciwu władz rosyjskich na przystąpienie Albanii do Sojuszu Północnoatlantyckiego (2009 r.). Zgoła odmienną postawę prezentowała Rosja np. wobec perspektywy akcesji do NATO Czarnogóry czy Macedonii Północnej. Warto dodać, że w kwietniu 2017 r. ówczesny albański szef dyplomacji Ditmir Bushati podczas swej wizyty w Waszyngtonie określił Albanię mianem „bastionu”, odpierającego wpływy rosyjskie w regionie¹⁹.

Jednocześnie władze albańskie bacznie przyglądają się działaniom podejmowanym przez Rosję na Bałkanach. Wynika to z faktu, że w takich państwach jak Czarnogóra, Serbia, Kosowo czy Macedonia Północna – gdzie widoczne są sympatie prorosyjskie, nierzadko połączone z narracjami antyal-

¹⁸ *Court drops charges against opposition leader for lack of evidence*, Tirana Times, 14.01.2020, <https://www.tiranatimes.com/?p=143912> [12.03.2020].

¹⁹ *Bushati: Jemi bastion kundër Rusisë! Por ja ç'po bën Putin*, Bota Sota, 20.04.2017, <https://www.botasot.info/shqiperia/688660/bushati-jemi-bastion-kunder-rusi-se-por-ja-cpo-ben-putin/> [12.03.2020].

bańskimi – żyje znaczna liczba Albańczyków²⁰. Federacja Rosyjska z jednej strony stara się konsekwentnie umniejszać pozycję Albanii w regionie, podkreślając nieustannie, że jest ona „pudelkiem USA”²¹, a z drugiej strony straszy nią innych, podtrzymując narrację o niebezpieczeństwie dla stabilności regionu wynikającym z realizacji planu „Wielkiej Albanii”²², co – zdaniem Rosji – stanowi najważniejszy cel każdego rządu w Tiranie.

Na relacje albańsko-rosyjskie negatywnie wpłynęło albańskie poparcie sankcji, nałożonych na Federację Rosyjską przez Unię Europejską w 2014 r. za naruszenie integralności terytorialnej oraz niepodległości Ukrainy, które dotyczą m.in. sektora zbrojeniowego, bankowego czy energetycznego. W odpowiedzi na decyzję władz w Tiranie Rosja wpro-

²⁰ W. Glos, op.cit., s. 9.

²¹ Ibidem, s. 10.

²² Termin „Wielka Albania” obecny jest głównie w publicystyce międzynarodowej bądź też posługują się nim niealbańscy naukowcy i nie jest on synonimem dwóch terminów, które istnieją na gruncie albańskiej nauki: „Albania Etniczna” (*Shqipëria etnike*) oraz „Albania Naturalna” (*Shqipëria natyrale*). Albańczycy podkreślają, że nigdy nie deklarowali realizacji planu stworzenia „Wielkiej Albanii”, natomiast zawsze opowiadali się za zjednoczeniem wyłącznie tych ziem, na których żyli Albańczycy. Ta idea sprzeciwia się zatem wciąż istniejącemu na Bałkanach podziałowi narodu albańskiego i traktuje dążenia Albańczyków do zjednoczenia narodowego (*Bashkimi kombëtar*) jako coś naturalnego i usprawiedliwionego – przede wszystkim względami historycznymi, zob. szerzej: A. Domachowska, *Od reminiscencji do realizacji wielkiej idei? Działalność polityczna Albańczyków na Bałkanach na przełomie XX i XXI wieku*, Toruń 2017, s. 85-94.

wadziła i stale utrzymuje w mocy embargo na albańskie produkty rolno-spożywcze²³.

W ostatnich latach doszło również do innych incydentów wpływających negatywnie na relacje bilateralne. Między innymi w marcu 2018 r. Albania uznała dwóch rosyjskich dyplomatów (Władysława Filipowa i Aleksieja Nikołajewicza Balaszowa) za *persona non grata*, ponieważ – zdaniem władz albańskich – stanowili zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa²⁴. Jak stwierdził wówczas premier Edi Rama, działanie to było skoordynowane z innymi państwami NATO. W oficjalnym oświadczeniu władze albańskie nie przyznały jednak, że decyzja ta była odpowiedzią na otrucie w Wielkiej Brytanii byłego rosyjskiego agenta Siergieja Skripała.

Należy podkreślić, zgadzając się jednocześnie z Januszem Bugajskim, że Albania jako państwo, które nie jest wolne od korupcji, prania brudnych pieniędzy czy działań strukturalnych kryminalnych, nie może być całkowicie odporna na działania różnych środowisk biznesowo-przestępczych, mających powiązania ze służbami rosyjskimi. Nie ulega wątpliwości, że w Albanii – podobnie jak w przypadku innych państw bałkańskich – Rosja może wykorzystywać różne kryzysy

²³ Albanian Ministry of Agriculture confirms the lift of embargo by Russia, Invest in Albania, 25.12.2014, <https://invest-in-albania.org/albanian-ministry-agriculture-confirms-lift-embargo-russia/> [18.03.2020].

²⁴ EMRAT/ Cilët janë dy diplomatët rusë që do të dëbohen nga Shqipëria, Panorama, 27.03.2018, <http://www.panorama.com.al/emrat-cilet-jane-dy-diplomatet-ruse-qe-do-te-debohen-nga-shqiperia/> [18.03.2020].

polityczne i protesty społeczne oraz struktury biznesowo-mafijne, aby rozszerzyć swoje wpływy, chociażby za pomocą korupcji²⁵. Sytuacje niepokojów społecznych oraz masowe protesty sprzyjają zatem władzom rosyjskim, które mogą wówczas próbować za pomocą mediów (także społeczno-ściowych) wzbudzać wśród społeczeństwa albańskiego antyzachodnie sentymenty²⁶.

2. Wpływy rosyjskie w społeczeństwie

W przypadku większości państw bałkańskich istnieje wiele historycznych, kulturowych i religijnych powodów do utrzymywania i dalszego wzmacniania relacji z Rosją. Albania stanowi pod tym względem wyjątek w regionie. Historycznie państwo to nigdy nie miało z Rosją silnych relacji. Intensywniejszy okres współpracy przypadł na lata 1945-1961. O wiele dłużej utrzymał się w Albanii kult Stalina i ideologii komunistycznej. Obecnie jednak społeczeństwo albańskie jest zdecydowanie proeuropejskie, co jednocześnie zmniejsza potencjalne wpływy rosyjskie. Wskazują na to dobitnie wyniki badań przeprowadzanych corocznie przez Radę Współpracy Regionalnej (*Balkan Public Barometer*). Pokazują one, że spośród wszystkich państw Bałkanów Zachodnich to właśnie w Albanii zdecydowana większość osób uważa, że

²⁵ J. Bugajski, *Moscow gains from Albania turmoil*, 19.06.2019, <https://www.cepa.org/moscow-gains-from-albania-turmoil> [18.03.2020].

²⁶ Ibidem.

członkostwo w UE jest czymś pozytywnym (86% w 2019 r.), a tylko 2% ocenia je negatywnie²⁷.

Analizując przekazy albańskich mediów, można stwierdzić, że generalnie polityka rosyjska nie jest ukazywana w pozytywnym kontekście. Z reguły informacje dotyczące Federacji Rosyjskiej nacechowane są negatywnie i dotyczą wpływów rosyjskich w regionie, zagrożenia ze strony Moskwy dla państw członkowskich Sojuszu Północnoatlantyckiego, rywalizacji amerykańsko-rosyjskiej, tzw. rosyjskich trolli, propagandy, autorytarnego stylu rządów Putina itp.

W Albanii media rosyjskojęzyczne nie są rozpowszechnione. Można jednak dostrzec, że w ostatnich latach pojawiają się albańskojęzyczne portale internetowe, za pośrednictwem których prezentowane są informacje z rosyjskiej rządowej agencji informacyjnej Sputnik czy z Russia Today – ogólnoświatowej telewizji, założonej i finansowanej przez rosyjski rząd²⁸. Media te stanowią narzędzie wykorzystywane w celu manipulacji i dezinformacji albańskiego społeczeństwa. W porównaniu z innymi państwami bałkańskimi siła oddziaływania medialnej narracji rosyjskiej wydaje się tu jednak bardzo ograniczona.

²⁷ *Balkan Public Barometer*, 2019, <https://www.rcc.int/seeds/results/2/balkan-public-barometer> [27.03.2020].

²⁸ *Ndikimi rus në Ballkan përmes medias online*, Tirana Today, 07.11.2017, <https://tiranatoday.al/ndikimi-rus-ne-ballkan-permes-medias-online/?fbclid=IwARoCsKC-cZhYrs9Rcewylv5Zu8gGfKMTPaUoNMofwDHoZNUDeiBT7Fg4XMQ> [27.03.2020].

Potencjalny kanał rosyjskiego *soft power* w Albanii stanowią relacje Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej z Autokefalicznym Prawosławnym Kościołem Albanii²⁹. Na jego czele stoi grecki biskup Anastazy (Jannulatos), przez niektórych publicystów oskarżany o antyalbańską działalność i bycie „przywódcą” agencji rosyjskiej w Tiranie. Rosyjskie wpływy w obszarze religii nie są jednak wielkie – pod względem liczebności prawosławni stanowią bowiem mniejszość religijną w Albanii (mniej niż 7% społeczeństwa), zaś większość społeczeństwa to muzułmanie (ok. 59%).

W dniach 28-30 kwietnia 2018 r. odbyła się historyczna wizyta patriarchy moskiewskiego i całej Rusi Cyryla I w Albanii. Doszło wówczas do spotkania ze zwierzchnikiem kościoła, Anastazym, a także z prezydentem Ilirem Metą i premierem Edim Ramą³⁰. Patriarcha złożył również hołd wszystkim

²⁹ Zwrócono na to uwagę w raporcie przygotowanym przez USA w 2017 r., A. Maraj, *Ndikimi rus në Shqipëri nëpërmjet KOASH-it dhe qendrave kulturore*, Bota Sot, 17.06.2017, <https://www.botasot.info/opinione/718403/ndikimi-rus-ne-shqiperi-nepermjet-koash-it-dhe-qendrave-kulturore/> [27.03.2020].

³⁰ Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Patriarku i Moskës dhe i gjithë Rusisë Kiril viziton Shqipërinë*, 08.05.2018, https://albania.mid.ru/en_GB/-/vizit-patriarha-moskovskogo-i-vsea-rusi-kirilla-v-albaniu?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D10 [28.03.2020].

ofiarom reżimu komunistycznego w Albanii, wśród których znaleźli się także duchowni, zakonnice i zakonnicy. Podczas spotkania Cyryla I i Anastazego zgodnie podkreślono konieczność wzmacniania relacji rosyjsko-albańskich³¹. Warto w tym kontekście dodać, że Albański Kościół Prawosławny, podobnie jak Rosyjska Cerkiew Prawosławna, nie uznał autokefalii Cerkwi Prawosławnej Ukrainy³².

W kwietniu 2018 r. premier Edi Rama wskazał jednak na mniej zauważalny, ale możliwy wpływ Rosji na członków innych albańskich wspólnot religijnych. Zwracając się wprost do państw i instytucji UE, Rama podkreślił znaczenie perspektywy członkostwa Albanii w tej organizacji, stwierdzając, że w innym wypadku w państwie może dojść do radykalizacji środowisk muzułmańskich. Po spotkaniu w Berlinie z kanclerz Niemiec Angelą Merkel premier Albanii ostrzegł także, że celem Rosji jest radykalizacja albańskich muzułmanów, dlatego też UE powinna mocniej zaangażować się w regionie w celu przeciwdziałania szkodliwym wpływom innych państw³³. Jakkolwiek tego rodzaju argumentacja jest z pewnością poważnym ostrzeżeniem przed możliwością destabilizacji sytuacji

³¹ Y. Pata, *Janullatos takon ambasadorin rus: Moska bashkëpunim me Tiranën*, Lajm Shqip, 30.01.2018, <https://lajm-shqip.com/janullatos-ambasadorin-rus-moska-tiranen/> [28.03.2020].

³² Sh. Murati, *Kisha Ortodokse e Shqipërisë mes Rusisë dhe Ukrainës*, Gazeta Dita, 14.03.2019, <http://www.gazetadita.al/kisha-ortodokse-e-shqiperise-mes-rusise-dhe-ukraines/> [28.03.2020].

³³ *Don't Turn Your Back on Us, Albania PM Tells EU*, Voa News, 25.04.2018, <https://www.voanews.com/europe/dont-turn-your-back-us-albania-pm-tells-eu> [28.03.2020].

w regionie ze strony Rosji, trudno jednak przywołać konkretny przykład, który potwierdzałby oczywiste zaangażowanie Moskwy na rzecz radykalizacji religijnej Albańczyków.

Jednocześnie należy podkreślić istnienie kontaktów pomiędzy przedstawicielami albańskich i rosyjskich muzułmanów. Doszło mianowicie do spotkania pomiędzy Skënderem Bruçajem, wielkim muftim stojącym na czele Społeczności Muzułmańskiej Albanii (*Komuniteti Mysliman i Shqipërisë*, KMSH), a Damirem Mukhetdinovem, zastępcą rosyjskiego muftiego. Rozmowy dotyczyły organizacji wspólnej konferencji oraz wydania dzieł literatury islamskiej³⁴.

Element budowy rosyjskiego *soft power* w Albanii stanowią także organizowane przez ambasadę FR w Tiranie darmowe kursy języka rosyjskiego, skierowane do Albańczyków³⁵. Oprócz tego ambasada przygotowuje różnego rodzaju wydarzenia kulturalne (np. *Dita e Kuzhinës Ruse*³⁶, *Këngë*

³⁴ Kryetari i KMSH-së priti në një takim zv/myftiun e Rusisë, Gazeta Impakt, 28.03.2018, <https://gazetaimpakt.com/kryetari-i-kmshe-se-priti-ne-nje-takim-zv-myftiun-e-rusise/> [28.03.2020].

³⁵ Ambassada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Kurset e gjuhes ruse ne Shqiperi*, https://albania.mid.ru/en_GB/kurset-e-gjuhes-ruse-ne-shqiperi [28.03.2020]; W. Glos, op.cit., s. 9.

³⁶ Ambassada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Dita e Kuzhinës Ruse*, 14.03.2019, https://albania.mid.ru/-/den=russkoj-kuhni-v-tirai-?inheritRedirect=true&redirect=%2Fambasada%3Fp_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keyword%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_reset

Ruse³⁷, Ditën e gjuhës ruse³⁸, Dita e Rusisë³⁹) oraz festiwale

Cur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D6; a także promocję tradycyjnej kuchni rosyjskiej w Tiranie, Ambassada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Promovimi i kuzhinës tradicionale ruse në Tiranë*, 24.11.2016, https://albania.mid.ru/en_GB/-/o-prezentacii-v-albanii-domasnej-russkoj-kuhni-s-elementami-master-klassa?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVlP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D19 [28.03.2020].

³⁷ Ambassada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Promovohet përmbledhja e parë e këngëve ruse në Shqipëri*, 26.10.2018, https://albania.mid.ru/en_GB/-/o-prezentacii-v-albanii-sobrania-russkih-pesen?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D8 [28.03.2020].

³⁸ Ambassada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Bashkatdhetarët në Shqipëri festojnë Ditën e gjuhës ruse*, 13.07.2018, https://albania.mid.ru/en_GB/-/sootcestvenniki-v-albanii-otmetili-den-russkogo-azyka?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D9 [28.03.2020].

³⁹ Ambassada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Më 12 qershor 2018 Ambasada Ruse në Tiranë organizoi një pritje me rastin e festës shtetërore, që*

(np. *International Youth Forum*) w Albanii⁴⁰, a także konkursy (np. *Profesor i Botës Ruse*⁴¹, *Bilingua*⁴²), pokazy rosyjskich

është Dita e Rusisë, 13.06.2018, https://albania.mid.ru/en_GB/-/priem-po-slucaugosudarstvennogo-prazdnika-dna-rossii?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D10 [28.03.2020].

⁴⁰ J. Bugajski, op.cit.

⁴¹ Ambasada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Projekti "Profesor i Botës Ruse" në Shqipëri*, 31.07.2019, https://albania.mid.ru/en_GB/-/ob-obrazovatel-nom-proekte-fonda-russkij-mir-v-albanii?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D4 [28.03.2020].

⁴² Ambasada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Në Ambasadën Ruse në Tiranë dorëzohen diplomat e pjesëmarrësve të konkursit "Bilingua"*, 29.11.2018, https://albania.mid.ru/en_GB/-/o-vruchenii-v-posol-stve-rossii-v-albanii-diplomov-ucastnicam-konkursa-bilingva-?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D7 [28.03.2020].

filmów⁴³ i konferencje⁴⁴. Należy jednak nadmienić, że zainteresowanie nauką języka rosyjskiego wśród Albańczyków jest coraz mniejsze, o czym świadczy zmniejszająca się liczba chętnych do studiowania języka rosyjskiego na Wydziale Języków Obcych Uniwersytetu Tirańskiego⁴⁵.

Współpraca w obszarze kultury prowadzona jest ponadto na poziomie ministerialnym. W grudniu 2016 r. albańska minister kultury Mirela Kumbaro wzięła udział w V Międzynarodowym Forum Kultury, zorganizowanym w Sankt

⁴³ Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Njoftim për shfaqjen e filmave rusë në Tiranë*, 04.03.2017, https://albania.mid.ru/en_GB/-/ob-avlenie-o-pokaze-rossijskih-fil-mov-v-tirane?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D17 [28.03.2020].

⁴⁴ Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Në Tiranë zhvillohet Konferenca e radhës e bashkatdhetarëve rusë*, 30.11.2018, https://albania.mid.ru/en_GB/-/ob-otcetnoj-konferencii-sootecestvennikov-v-albanii?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D7 [28.03.2020].

⁴⁵ N. Dosti, *Mesatarja fut "në krizë" Gjuhët e Huaja, ajo ruse drejt mbylljes*, „Ora News”, 27.09.2019, <https://www.oranews.tv/article/mesatarja-fut-ne-krize-gjuhet-e-huaja-ajo-ruse-drejt-mbylljes> [28.03.2020].

Petersburgu. W jego trakcie doszło do podpisania z rosyjskim ministrem kultury Władimirem Miedinskim Programu o współpracy między ministrami kultury obu państw na lata 2017-2019⁴⁶. W Albanii działa również Stowarzyszenie Przyjaźni „Albańsko-Rosyjskiej” (*Shoqata e Miqësisë “Shqipëri-Rusi”*)⁴⁷, które posiada także oddziały regionalne. W 2020 r. Stowarzyszenie będzie obchodzić 75. rocznicę powstania. W różnych wydarzeniach kulturalnych i charytatywnych w Albanii bierze też udział Fundacja „Rosyjski Świat” (Фонд «Русский мир»)⁴⁸.

⁴⁶ Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Ministrja e Kulturës së Shqipërisë viziton Shën Petërburg*, 03.12.2016, https://albania.mid.ru/en_GB/-/o-vizite-ministra-kul-tury-albanii-v-sankt-peterburg?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D18 [28.03.2020].

⁴⁷ Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Shoqata e Miqësisë “Shqipëri-Rusi” zhvillon mbledhjen solemne*, 18.11.2015, https://albania.mid.ru/en_GB/-/o-torzestvennom-zasedanii-obsestva-druzby-albania-ros-sia?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada [28.03.2020].

⁴⁸ Fundacja Russkij Mir została powołana do życia na mocy dekretu podpisanego przez Vladimira Putina w 2007 r. Jest organizacją rządową, która ma na celu promowanie na świecie rosyjskiego języka i kultury, zob.: *Russkiy Mir in Albania participated in charity fair in Tirana*, 28.12.2017, <https://www.russkiymir.ru/en/news/235662/> [28.03.2020].

3. Wpływy rosyjskie w obszarze gospodarki i energetyki

Rosja nie należy do głównych partnerów gospodarczych Albanii. Największy udział w albańskim eksporcie (76,4% w 2019 r.) i imporcie (57,6%) mają przede wszystkim państwa członkowskie Unii Europejskiej⁴⁹. Wymiana handlowa z Rosją w 2019 r. stanowiła zaledwie 1,2% całej wymiany handlowej Albanii. Ogólnie wymiana handlowa z Federacją Rosyjską jest szacowana na ok. 100 milionów euro rocznie i zdominowana przez albański import pszenicy i gazu płynnego⁵⁰. Co więcej, inwestycje rosyjskie w Albanii są niewielkie i ograniczają się do zakupu nieruchomości w południowej części wybrzeża⁵¹.

Współpraca pomiędzy państwami odbywa się także za pośrednictwem Międzyrządowej Komisji Rosja-Albania (*Bashkëkryetarët e Komisionit Ndërqeveritar Rusi-Shqipëri*) ds. współpracy handlowej, gospodarczej i techniczno-naukowej, której współprzewodniczą politycy albańscy i rosyjscy. Do pierwszego spotkania tej komisji doszło w 2013 r. w Tira-

⁴⁹ European Commission, Directorate-General for Trade, *Albania, Trade with World*, s. 8, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=11&ved=2ahUKEwjavMLfoMLpAhXSpYsKHUSWCPU4ChAWMAB6BAGFEAE&url=https%3A%2F%2Fwebgate.ec.europa.eu%2Fisdb_results%2Ffactsheets%2Fcountry%2Fdetails_albania_en.pdf&usq=AOvVaw1YIAaT4RQink_qXZToZAVk [18.03.2020].

⁵⁰ *Albania neither confirms nor denies oil concessionaire's alleged links to Russia's Gazprom*, Tirana Times, 28.06.2018, <https://www.tiranatimes.com/?p=137683> [18.03.2020].

⁵¹ Ibidem.

nie⁵². W posiedzeniach bierze czasem udział również ambasador Rosji w Albanii⁵³. Spotkania w tym formacie mają na celu wzmocnienie relacji gospodarczych pomiędzy oboma państwami.

Rosyjscy przedsiębiorcy zainteresowani są sektorem energetycznym. Szwajcarska firma Transoil Group AG, która zajmuje się niewielką produkcją ropy naftowej w Albanii, prowadzi obecnie negocjacje kontraktowe z albańskim rządem w sprawie pól naftowych Gorisht-Kocul, Cakran-Mollaj

⁵² Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Bashkëkryetarët e Komisionit Ndërqeveritar Rusi-Shqipëri takohen në Tiranë – Lajmet*, https://albania.mid.ru/en_GB/-/o-vstrece-sopredsdatelej-rossijsko-albanskoj-mezpravitel-stvennoj-komissii-po-torgovle-ekonomiceskomu-i-naucno-tehniceskomu-sotrudnicesstvu?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D17 [25.03.2020].

⁵³ Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Ambasadori rus takon Bashkëkryetaren e Komisionit Ndërqeveritar Rusi-Shqipëri*, https://albania.mid.ru/en_GB/-/o-vstrece-posla-rossii-v-albanii-s-sopredsdatelem-rossijsko-albanskoj-mezpravitel-stvennoj-komissii?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D18 [25.03.2020].

i Amonica, zlokalizowanych w regionie Vlory w południowej części kraju⁵⁴. Jak jednak podają albańscy dziennikarze śledczy, Transoil zwyciężył w przetargu pomimo kontrowersyjnych powiązań z Gazpromem, nieznanymi akcjonariuszami i długami, jakie ma do uregulowania wobec albańskiego rządu w związku z wcześniejszą działalnością firmy w sektorze naftowym w Albanii⁵⁵.

Pomimo rosyjskiego embarga nałożonego na albańskie produkty rolno-spożywcze rząd premiera Ediego Ramy w ostatnich latach stara się podejmować działania na rzecz wzmocnienia relacji gospodarczych z Rosją. W 2018 r. negocjował z firmami mającymi związki z Rosją warunki wejścia na rynek albański (np. z firmą Gunvor – jedną z największych firm handlujących ropą, której jednym ze współzałożycieli był Gienadij Timczenko, rosyjski oligarcha). Z kolei minister infrastruktury Albanii Damian Gjijnuri spotykał się w Petersburgu z przedstawicielami Jeremexu (przedstawiciel handlowy Gazpromu na Europę). Rozmowy dotyczyły potencjalnego wykorzystania kilku złóż ropy naftowej w Albanii przez tę rosyjską firmę⁵⁶. Rząd Albanii nie zaprzeczył (a także nie potwierdził), jakoby to szwajcarska firma z domnie-

⁵⁴ *Albania neither confirms nor denies oil concessionaire's alleged links to Russia's Gazprom...*

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ *Defense Minister Calls for US Troops, Rama Invites Russian Companies*, Exit News, 19.04.2018, <https://exit.al/en/2018/04/19/defense-minister-calls-for-us-troops-rama-invites-russian-companies/> [25.03.2020].

manymi powiązaniem rosyjskimi prowadziła negocjacje kontraktowe w celu nabycia trzech pól naftowych w południowej Albanii. Minister energii Damian Gjinknuri twierdzi, że z prawnego punktu widzenia nie ma żadnych powodów, dla których rosyjskie firmy nie mogłyby działać na rynku albańskim – o ile nie znajdują się one na amerykańskiej ani unijnej liście sankcji.

Warto dodać, że w październiku 2019 r. Rosja oficjalnie zaprosiła zarówno Macedonię Północną, jak i Albanie do przystąpienia do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. Propozycję złożył Władimir Cziżow, stały przedstawiciel Rosji przy Unii Europejskiej. Rosja wykorzystała wówczas moment, kiedy to po raz kolejny UE przesunęła podjęcie decyzji w sprawie rozpoczęcia negocjacji akcesyjnych z tymi dwoma państwami bałkańskimi⁵⁷. Władze albańskie, podobnie jak macedońskie, zdecydowanie opowiedziały się przeciwko takiej możliwości.

Albania zainteresowana jest z kolei wzmocnieniem współpracy turystycznej z Rosją – z roku na rok zwiększa się bowiem liczba rosyjskich turystów przybywających do Albanii w okresie wakacyjnym. Od kilku lat organizowane są też sezonowe loty czarterowe z Federacji Rosyjskiej, a od 2018 r. obywatele rosyjscy nie muszą już ubiegać się o wizę albańską w okresie wakacyjnym. Na rynku albańskim dzia-

⁵⁷ *Russian Representative to EU invites N. Macedonia and Albania to join EEU instead*, European Western Balkans, 30.10.2019, <https://europeanwesternbalkans.com/2019/10/30/russian-representative-to-eu-invites-n-macedonia-and-albania-to-join-eeu-instead/> [25.03.2020].

ła też coraz więcej rosyjskich biur podróży, organizujących wycieczki lokalne, głównie na trasie Tirana-Durrës-Vlora-Saranda-Gjirokastra-Berat-Kruja-Tirana⁵⁸. Ponadto coraz więcej Rosjan zainteresowanych jest zakupem nieruchomości na albańskim wybrzeżu (np. w Sarandzie)⁵⁹.

4. Wpływy rosyjskie w obszarze obrony i bezpieczeństwa

Wpływy rosyjskie w sektorze bezpieczeństwa i obrony Albanii również należy ocenić jako znikome. Trzeba przede wszystkim podkreślić, że na terytorium państwa albańskiego wojska rosyjskie są nieobecne – nie znajdują się tam żadne rosyjskie bazy militarne. Rosja (a dokładniej ZSRR) utraciła w 1961 r. swoją jedyną albańską bazę w Pasha Liman. Albania i Rosja nie prowadzą także wspólnych ćwiczeń wojskowych. Nie występuje również zależność od Rosji w zakresie uzbrojenia, ponieważ sprzęt wojskowy, którym dysponuje albańska armia, jest produkcji włoskiej, niemieckiej, austriackiej, tureckiej, amerykańskiej, francuskiej, fińskiej, kanadyjskiej czy brytyjskiej.

Albania nie jest szczególnym przedmiotem zainteresowania służb rosyjskich – Federalnej Służby Bezpieczeństwa

⁵⁸ E. Kurani, *After abandoning Turkey, Russians are setting their eyes toward the Albanian coast*, lbna, 20.06.2016, <https://balkan.eu.com/abandoning-turkey-russians-setting-eyes-albanian-coast/> [27.03.2020].

⁵⁹ *Albanian Riviera becomes second home destination for Norwegian, Russian tourists*, Tirana Times, 17.07.2018, <https://www.tiranatimes.com/?p=137935> [27.03.2020].

Federacji Rosyjskiej (*Федеральная служба безопасности Российской Федерации*, FSB), Głównego Zarządu Wywiadowczego (*Главное разведывательное управление Генерального штаба Вооружённых сил Российской Федерации*, GRU), czy też tych służb, które prowadzą w innych państwach wojnę w cyberprzestrzeni. Nie można jednak zakładać, że ryzyko podjęcia przez Rosję w przyszłości podobnych działań (tj. walki informacyjnej oraz wrogich operacji wpływu) w Albanii nie istnieje⁶⁰. Warto podkreślić, że w kwietniu 2018 r. minister obrony Olta Xhačka wezwała do rozmieszczenia na terytorium Albanii wojsk amerykańskich, aby w ten sposób odeprzeć rosnące – a w perspektywie albańskiej negatywne i niebezpieczne – wpływy Rosji w regionie Bałkanów. Podczas spotkania w Waszyngtonie z sekretarzem obrony Jimem Mattisem albańska minister zadeklarowała, że Albania jako członek NATO chce zaangażować się na rzecz udaremnienia rosyjskich działań mających na celu destabilizację regionu⁶¹.

W marcu 2018 r. szef albańskich służb wywiadowczych (*Shërbimi Informativ i Shtetit*, SHISH) Helidon Bendo, składając raport z działalności tejże instytucji przed par-

⁶⁰ *FORUM: Is Russian influence real?*, Tirana Times, 16.03.2019, <https://www.tiranatimes.com/?p=140952> [27.03.2020].

⁶¹ U.S. Department of Defense, *Remarks by Secretary Mattis at an Enhanced Honor Cordon Welcoming Albania Defense Minister Olta Xhačka to the Pentagon*, 17.04.2018, <https://www.defense.gov/Newsroom/Transcripts/Transcript/Article/1496102/remarks-by-secretary-mattis-at-an-enhanced-honor-cordon-welcoming-albania-defen/source/GovDelivery/> [27.03.2020].

lamentarną komisją ds. bezpieczeństwa, stwierdził, że nie odnotowano jednoznacznych przykładów potwierdzających wyraźne wpływy rosyjskie w Albanii. Wskazał jedynie na próby wywierania wpływu na urzędników niższego szczebla administracji. Nie przedstawił jednak albańskiej opinii publicznej żadnych konkretnych przykładów⁶².

5. Podsumowanie

Analizując obecną sytuację w Albanii, należy stwierdzić, że zasięg wpływów rosyjskich w obszarze polityki, gospodarki czy bezpieczeństwa tego bałkańskiego państwa jest ograniczony. Wynika to przede wszystkim z historii wzajemnych stosunków, które – w porównaniu z pozostałymi państwami bałkańskimi – poza krótkim okresem po zakończeniu II wojny światowej nigdy nie były silne ani priorytetowe dla obu państw. Co więcej, zdecydowane stanowisko proeuropejskie i proamerykańskie kolejnych albańskich rządów po 1991 r. w oczywisty sposób ograniczało wolę intensyfikacji relacji rosyjsko-albańskich.

Za przestrzeń, w której możliwość wpływów rosyjskich może być największa, choć w dalszym ciągu daleko ograniczona, należy uznać obszar społeczno-kulturowy. Z kolei instytucją, która konsekwentnie stara się podtrzymywać

⁶² Head of SHISH: *There are only Russian tendencies in Albania, no clear influences*, lbna, 27.03.2018, <https://balkaneu.com/head-of-shish-there-are-only-russian-tendencies-in-albania-no-clear-influences/> [27.03.2020].

dobre relacje z Rosją (także poprzez kontakty z ambasadą Federacji Rosyjskiej w Tiranie), jest Autokefaliczny Prawosławny Kościół Albanii.

Nie można jednak wykluczyć, że Rosja, dążąca konsekwentnie do wzmocnienia swej obecności w regionie Bałkanów, nie będzie koncentrować się na sponsorowaniu czy popieraniu określonych polityków oraz biznesmenów w Albanii tylko dlatego, że nie wyrażają oni prorosyjskich sentymentów. Federacja Rosyjska jest w stanie podejmować wiele działań niewidocznych, niekoniecznie otwarcie prorosyjskich, tj. zaangażować się we wspieranie określonych organizacji pozarządowych, mogących w przyszłości oddziaływać na opinię publiczną w Albanii. Może także (lub już to robi) prowadzić operacje dezinformacyjne, mające na celu podsycanie konfliktów wewnętrznych, i w konsekwencji destabilizować sytuację w państwie. Tym bardziej że na albańskiej scenie politycznej od prawie trzech dekad dochodzi do ostrej rywalizacji pomiędzy dwiema głównymi partiami politycznymi – Demokratyczną Partią Albanii (PD) oraz Socjalistyczną Partią Albanii (*Partia Socialiste e Shqipërisë*, PS). Co więcej, Rosji zależy również na osłabieniu pozycji Albanii w regionie jako państwa zdecydowanie prozachodniego. Robi to, nieustannie strasząc możliwością realizacji planu „Wielkiej Albanii” i jednocześnie podsycając nacjonalizmy w Serbii, w Bośni i Hercegowinie, a także w Macedonii Północnej oraz destabilizując powiązania w regionie.

W obecnych czasach przede wszystkim przestrzeń wirtualna – kolejny wymiar *przestrzeni* wykorzystywanej przez państwa w realizacji ich polityki zagranicznej – daje wszystkim państwom (w tym również Rosji) możliwość wpływania na sytuację wewnętrzną innych państw, np. poprzez przeprowadzanie cyberataków, trolling czy też zakładanie pro-rosyjskich portali. To właśnie świat online stanowi cenne narzędzie, dzięki któremu np. w czasie protestów antyrządowych można manipulować informacjami w celu podważenia zaufania obywateli do rządzących bądź instytucji państwowych, dyskredytować określonych polityków oraz przyczyniać się do kontynuacji kryzysu i niestabilności wewnętrznej. Należy zatem uznać, że choć wpływy rosyjskie w Albanii są ograniczone, to jednak możliwość ich intensyfikacji w przyszłości jest jak najbardziej realna.

II

Wpływy rosyjskie w Czarnogórze

Obecność silnych wpływów rosyjskich w Czarnogórze uwydatniły wybory parlamentarne w tym państwie w 2016 r. Doszło wówczas do próby przeprowadzenia zamachu stanu, która odbiła się szerokim echem w światowych mediach. W związku z tym Czarnogóra wprost oskarżyła Rosję o mieszanie się w jej sprawy wewnętrzne. Choć ostatecznie państwo to – ku niezadowoleniu Moskwy – dołączyło do grona członków NATO, Federacja Rosyjska wciąż może realnie wpływać na sytuację w Czarnogórze. Działania te realizowane są przede wszystkim poprzez wspieranie prorosyjskich partii politycznych i organizacji pozarządowych, a także

Serbskiej Cerkwi Prawosławnej. Co więcej, Rosja jest nadal jednym z kluczowych inwestorów zagranicznych w Czarnogórze.

1. Wpływy rosyjskie w obszarze polityki

Czarnogórę i Rosję od wieków łączyły silne więzy zarówno polityczne, jak i kulturowe, sięgające początków XVIII w. Po ogłoszeniu niepodległości w 2006 r. Rosja już 12 czerwca – jako jedno z pierwszych państw – uznała Czarnogórę za niepodległe państwo, a 26 czerwca nawiązała z nią stosunki dyplomatyczne.

Na dwustronne relacje od samego początku wpływała negatywnie zdecydowanie prozachodnia orientacja władz czarnogórskich. Należy jednocześnie podkreślić, że od początku lat 90. XX w. nie doszło do znaczących zmian w strukturach władzy tego państwa⁶³. Od prawie trzydziestu lat we wszystkich wyborach parlamentarnych oraz prezydenckich zwycięstwo odnosi Demokratyczna Partia Socjalistów Czarnogóry (*Demokratska partija socijalista Crne Gore*, DPS)⁶⁴.

⁶³ Warto jednak dodać, że po ostatnich wyborach parlamentarnych, które miały miejsce w Czarnogórze 30 sierpnia 2020 r., możliwa jest w tym państwie zmiana władzy, zob. szerzej: A. Domachowska, *Możliwa zmiana rządu w Czarnogórze po wyborach parlamentarnych*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 245, <https://ies.lublin.pl/komentarze/mozliwa-zmiana-rzadu-w-czarnogorze-po-wyborach-parlamentarnych/> [15.09.2020].

⁶⁴ DPS jest bezpośrednim następcą Ligii Komunistów Czarnogóry (*Savez komunista Crne Gore*), która została przekształcona w Demokratyczną Partię Socjalistów Czarnogóry w 1991 r.

Czarnogóra od 2017 r. jest członkiem Sojuszu Północnoatlantyckiego, a obecnie priorytetem jej polityki zagranicznej pozostaje akcesja do Unii Europejskiej.

Czarnogórska scena polityczna nie jest jednak w całości prozachodnia. Znaczącą część opozycji stanowią ugrupowania zdecydowanie prorosyjskie i antynatowskie. Główny jej odłam stanowi obecnie Front Demokratyczny (*Demokratski front*, DF)⁶⁵, skupiający wokół siebie przede wszystkim partie (pro)serbskie, prorosyjskie⁶⁶ i antyamerykańskie. DF zdecydowanie opowiadał się chociażby przeciwko przystąpieniu Czarnogóry do NATO⁶⁷. W październiku 2016 r. Strahinja Bulajić⁶⁸, jeden z czołowych liderów DF, otwarcie stwierdził, że jeśli Front Demokratyczny zwycięży w wyborach parlamentarnych zaplanowanych na jesień 2016 r., to od razu zniesie sankcje nałożone na Rosję (od marca 2014 r.) i doprowadzi do

⁶⁵ W skład Frontu Demokratycznego wchodzi następujące partie polityczne: Nowa Serbska Demokracja (*Nova srpska demokratija*, NSD), Ruch dla Zmian (*Pokret za promjene*, PzP), Demokratyczna Partia Ludowa (*Demokratska narodna partija*, DNP) oraz Demokratyczna Partia Serbska (*Demokratska srpska stranka*, DSS).

⁶⁶ D. Bechev, *Strategic Analysis September 2018 Understanding Russia's influence in the Western Balkans*, Hybrid CoE, 15.10.2018, s. 4.

⁶⁷ R. Bajrović, V. Garčević, R. Kraemer, *Hanging by a thread: Russia's strategy of destabilization in Montenegro*, Foreign Policy Research Institute, 2018, s. 6.

⁶⁸ Warto dodać, że Strahinja Bulajić brał udział m.in. we wrześniu 2014 r. w międzynarodowym spotkaniu w Moskwie poświęconym „tradycyjnym wartościom rodzinnym”, organizowanym przez rosyjskiego oligarchę, Konstantina Małofiejewa, zob.: Warsaw Institute, *Russia's Hybrid Warfare in the Western Balkans*, Special Report, 26.03.2019, s. 14.

zdecydowanej poprawy relacji z tym państwem⁶⁹. Oskarżył on również rząd Czarnogóry o to, że doprowadził do wyraźnego pogorszenia relacji z Federacją Rosyjską. Jego zdaniem, to właśnie Czarnogóra zdradziła Rosję⁷⁰.

Co więcej, dochodziło też do spotkań poszczególnych członków DE, w tym samego lidera ugrupowania Andrija Mandicia, z rosyjskimi politykami oraz biznesmenami. Do takiego spotkania doszło m.in. w lutym 2017 r. w Moskwie. Wzięli w nim udział ówczesny zastępca rosyjskiego szefa dyplomacji Aleksiej Mieszkow oraz liderzy Frontu Demokratycznego – Milan Knežević i Andrija Mandić⁷¹. W czarnogórskich mediach pojawiają się także informacje o tym, że Front Demokratyczny jest finansowany właśnie przez Rosję⁷².

⁶⁹ *Montenegro's Opposition Refuses To Recognize Pro-West Party's Election Win*, 16.10.2016, <https://www.rferl.org/a/montenegro-russia-west/28056584.html> [12.04.2020].

⁷⁰ P. Tomović, *Nikada gore između Crne Gore i Rusije*, 10.11.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-rusija-odnosi/28846575.html> [12.04.2020].

⁷¹ *Meškov: Članstvo Crne Gore u NATO je kontraproduktivno*, Radio Slobodna Evropa, 01.02.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/28272955.html> [12.04.2020].

⁷² Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in Montenegro*, „Policy Brief” 2018, nr 73, https://csd.bg/fileadmin/user_upload/publications_library/files/2018_01/CSD_Policy_Brief_73_Montenegro.pdf, s. 14 [12.04.2020]; Ambasada Ruske Federacije u Crnoj Gori, *Ambasador Vladislav Maslennikov se sastao sa liderima "Demokratskog fronta"*, 25.10.2019, https://montenegro.mid.ru/web/me/news-me/-/asset_publisher/jOoKIU3qbcJ/content/ambasador-vladislav-maslenikov-se-sastao-sa-liderima-demokratskog-fronta?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fmontenegro.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fme%2Fnews-me%3Fp_id%3D101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D2%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_

Należy dodać, że DF współpracuje z rządzącym ugrupowaniem rosyjskim – Jedną Rosją (*Jedinaja Rossija*). Już przed wyborami parlamentarnymi w 2012 r. Jedna Rosja życzyła sukcesu Nowej Serbskiej Demokracji (*Nova srpska demokratija*) oraz Frontowi Demokratycznemu. Wówczas członek prezydium Jednej Rosji Andrej Klimow stwierdził, że to właśnie z Nową Serbską Demokracją, która od 2012 r. współtworzy Front Demokratyczny, w przyszłości chciałby budować dobre relacje⁷³. Ponadto w czerwcu 2016 r. zarówno DF, jak i Socjalistyczna Partia Ludowa Czarnogóry (*Socijalistička narodna partija Crne Gore*, SNP) podpisały deklarację dotyczącą współpracy z Jedną Rosją⁷⁴. Wiceprzewodniczący SNP Veselin Bakić stwierdził, że na mocy tego dokumentu oczekuje kontynuacji politycznego wsparcia ze strony rosyjskiej partii rządzącej. Jedna Rosja poparła plan postulowany przez Front Demokratyczny, dotyczący przeprowadzenia w Czarnogórze referendum na temat przystąpienia państwa

CE_jOoKIU3qbcJ_keywords%3D%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_delta%3D6%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_cur%3D7%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_andOperator%3Dtrue [12.04.2020].

⁷³ *Jedinstvena Rusija poželjela uspjeh Demokratskom frontu*, Nezavisne novine, 10.10.2012, <https://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Jedinstvena-Rusija-po-zeljela-uspjeh-Demokratskom-frontu/162362> [17.04.2020].

⁷⁴ *Demokratski principi i ruski sentimenti*, Radio Slobodna Evropa, 29.06.2016, <https://www.slobodnaevropa.org/a/demkratski-principi-i-ruski-sentimenti/27828601.html> [17.04.2020].

do NATO⁷⁵. Kolejną rosyjską partią, z którą współpracują pro-serbskie ugrupowania w Czarnogórze, jest Rodina – Związek Narodowo-Patriotyczny (*Rodina – Narodno-Patrioticheskiy Soyuz*). Delegacja Rodiny złożyła wizytę w Czarnogórze pod koniec 2017 r.⁷⁶

Warto też podkreślić, że w 2011 r. – w czasie, gdy relacje czarnogórsko-rosyjskie nadal się rozwijały – deklarację o współpracy z Jedną Rosją podpisała także sama DPS. W 2016 r. Jedna Rosja ponownie zaproponowała czarnogórskiej partii rządzącej przyjęcie tzw. Deklaracji lovcéńskiej⁷⁷, dotyczącej pogłębienia dwustronnych relacji. Wówczas jednak Demokratyczna Partia Socjalistów nie zgodziła się na jej podpisanie, deklarując jednocześnie, że jest otwarta na dalszą współpracę na podstawie porozumienia z 2011 r. Tego rodzaju działania rządzącej DPS były krytykowane przez Socjaldemokratyczną Partię Czarnogóry (*Socjaldemokratska partija Crne Gore*, SDP) – wieloletniego koalicjanta DPS, który ostatecznie w 2016 r., po 18 latach, zdecydował się na zakończenie koalicji. SDP uważała, że błędem było prowadzenie przez DPS rozmów z Jedną Rosją. Według Socjaldemokratycznej Partii Czarnogóry polityka ta wynikała

⁷⁵ DNP, „*Jedinstvena Rusija*” podrzala Narodni referendum u Crnoj Gori, 03.02.2017, <http://www.dnpcg.me/jedinstvena-rusija-podrzala-narodni-referendum-u-crnoj-gori/> [17.04.2020].

⁷⁶ DNP, *Podrška Kneževiću iz Rusije: Žrtvovao je svoju radi slobode Crne Gore*, 22.03.2018, <http://www.dnpcg.me/podrska-knezevicu-iz-rusije-zrtvovao-je-svoju-radi-slobode-crne-gore/> [17.04.2020].

⁷⁷ Tzw. „Lovčéńską deklarację” podpisały z kolei DNP i SNP.

wyłącznie z chęci utrzymania się za wszelką cenę u władzy przez Demokratyczną Partię Socjalistów⁷⁸.

W latach 2006-2014 współpraca czarnogórsko-rosyjska przebiegała bez większych konfliktów na poziomie politycznym. Do znaczącego ochłodzenia relacji pomiędzy państwami doszło natomiast w 2014 r., kiedy Czarnogóra poparła państwa Zachodu w nałożeniu sankcji na Rosję z powodu jej zaangażowania w konflikt we wschodniej Ukrainie oraz aneksję Krymu. W odwecie władze rosyjskie podjęły decyzję o zakazie importu produktów rolniczych z tych państw, które przyłączyły się do sankcji, w tym m.in. z Czarnogóry. Jednocześnie Rosja zdecydowała o ograniczeniu liczby lotów czarterowych do Czarnogóry, aby w ten sposób doprowadzić do zmniejszenia liczby rosyjskich turystów przybywających do tego bałkańskiego państwa.

Do dalszego zaostrzenia się relacji pomiędzy państwami doszło w 2015 r., w momencie gdy Czarnogóra uzyskała zaproszenie do członkostwa w NATO. Wówczas władze rosyjskie (m.in. Duma Państwowa Federacji Rosyjskiej) zaczęły ostrzegać rząd w Podgoricy przed podjęciem ostatecznej decyzji o przystąpieniu do Sojuszu Północnoatlantyckiego,

⁷⁸ *Demokratski principi i ruski sentimenti...*; P. Komnenić, *Lovčenska deklaracija – potpis blize Rusiji*, Radio Slobodna Evropa, 09.05.2016, <https://www.slobodnaevropa.org/a/lovčenska-deklaracija-potpis-blize-rusiji/27724013.html> [17.04.2020]; *Uz blagoslov Mitropolita Amfilohija potpisana Lovčenska deklaracija*, 06.05.2016, <http://www.dnpgc.me/uz-blagoslov-mitropolita-amfilohija-potpisana-lovcenska-deklaracija/> [17.04.2020].

podkreślając, że decyzja ta może doprowadzić do pogorszenia relacji dwustronnych. Dmitrij Rogozin, ówczesny wicepremier Rosji, stwierdził wówczas wprost, że Czarnogóra będzie żałować swej decyzji dotyczącej członkostwa w NATO⁷⁹. Z kolei Marija Zacharowa, rzeczniczka Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej, powiedziała, że w Czarnogórze powinno odbyć się referendum, w którym całe społeczeństwo mogłoby opowiedzieć się za lub przeciw przystąpieniu do Sojuszu Północnoatlantyckiego, ponieważ – jej zdaniem – większość obywateli w rzeczywistości jest temu przeciwna. Zacharowa argumentowała także, że przystąpienie Czarnogóry do NATO oznaczałoby „upokorzenie” dla państwa, które w latach 90. XX w. zostało zbombardowane właśnie przez siły NATO⁸⁰.

Front Demokratyczny, sprzeciwiający się członkostwu Czarnogóry w Sojuszu Północnoatlantyckim, popierał stanowisko prezentowane przez Rosję. DF organizował w Czarnogórze liczne, masowe protesty, starając się jednocześnie wyrzucić presję na rządzących i domagając się przeprowadzenia powszechnego referendum w kwestii przystąpienia

⁷⁹ Rogozin: Crna Gora će zažaliti zbog odluke da pristupi u NATO, Vijesti, 12.01.2016, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/rogozin-crna-gora-ce-zazaliti-zbog-odluke-da-pristupi-u-nato> [17.04.2020].

⁸⁰ Russian Reactions to Negotiations On Montenegro's NATO Membership, 20.05.2016, <https://www.memri.org/reports/russian-reactions-negotiations-montenegros-nato-membership> [17.04.2020].

państwa do NATO⁸¹. Andrija Mandić opowiadał się za zorganizowaniem referendum w rocznicę początku bombardowania Jugosławii przez siły NATO, czyli 24 marca 1999 r.⁸²

Sytuację polityczną skomplikował dodatkowo – i nadal komplikuje – faktyczny podział społeczeństwa Czarnogóry. Badania opinii publicznej przeprowadzone przez Centrum ds. Demokracji i Praw Człowieka (*Centar za demokratiju i ljudska prava*, CEDEM) w ostatnich latach (2008-2019) pokazują bowiem, że społeczeństwo czarnogórskie pozostaje niezgodne co do kwestii członkostwa Czarnogóry w NATO. Większość obywateli zwykle była przeciw akcesji do Sojuszu. Wyniki badań z grudnia 2019 r. również potwierdzają ten trend – 42% respondentów stwierdziło wówczas, że nie popiera akcesji do Sojuszu Północnoatlantyckiego, a 38% opowiedziało się za członkostwem (20% ankietowanych nie miało zdania)⁸³.

Kluczowe znaczenie z punktu widzenia relacji czarnogórsko-rosyjskich miało wydarzenie z 2016 r. Podczas organizowanych wtedy w Czarnogórze wyborów parlamentarnych doszło do próby przeprowadzenia zamachu stanu. W nocy przed wyborami, z 15 na 16 października, czarnogórska po-

⁸¹ N. Rujević, *Crna Gora: Protesti i ništa*, 15.11.2015, <https://www.dw.com/bs/crna-gora-protesti-i-ni%C5%A1ta/a-18847999> [17.04.2020]; *Protest protiv NATO-a u Podgorici*, Al Jazeera Balkans, 12.12.2015, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/protest-protiv-nato-u-podgorici> [17.04.2020].

⁸² DNP, „*Jedinstvena Rusija*” podržala Narodni referendum u Crnoj Gori....

⁸³ Centar za demokratiju i ljudska prava, *Političko javno mnjenje Crne Gore*, Decembar 2019, s. 18-19.

licja zatrzymała kilkunastu obywateli Serbii, Czarnogóry i Rosji pod zarzutem organizacji ataku terrorystycznego, próby obalenia rządu Czarnogóry, a także usiłowania zabójstwa ówczesnego premiera Milo Đukanovicia⁸⁴. Kilka dni później ówczesny premier Serbii Aleksandar Vučić potwierdził, że również serbskie organy ścigania aresztowały osoby w związku z próbą zamachu stanu w Czarnogórze, wzmacniając poparcie dla teorii, że osoby z państw trzecich były zaangażowane w nieudany zamach stanu w Podgoricy⁸⁵.

Czarnogóra oskarżyła bezpośrednio Rosję o mieszanie się w wewnętrzne sprawy państwa podczas wyborów parlamentarnych. Zdaniem czarnogórskich rządzących, celem Moskwy było zdestabilizowanie sytuacji w Czarnogórze, doprowadzenie do zwycięstwa w wyborach Frontu Demokratycznego oraz zapobiegnięcie przystąpieniu Czarnogóry do NATO. Front Demokratyczny bezskutecznie domagał się anulowania wyników wyborów i organizował nowe protesty w Czarnogórze⁸⁶. Ostatecznie jednak nie doszło do zmiany władzy – utrzymała ją DPS, a Czarnogóra została przyjęta w poczet państw członkowskich NATO.

⁸⁴ A. Domachowska, „*Odupri se! 97 000*”: protesty społeczne w Czarnogórze, „Prace IEŚ” 2019, nr 4, s. 12–13.

⁸⁵ Vučić: Otkrivena lica koja su pratila premijera Crne Gore, Vreme, 24.10.2016, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1437959> [18.04.2020].

⁸⁶ Crna Gora: Demokratski front najavio proteste, Radio Slobodna Evropa, 17.11.2016, <https://www.slobodnaevropa.org/a/28123587.html> [18.04.2020].

Proces w sprawie organizacji nieudanego zamachu stanu wzbudził szereg kontrowersji w czarnogórskim społeczeństwie. Ostatecznie w maju 2019 r. (po ponad 170 dniach procesu) Sąd Najwyższy Czarnogóry skazał łącznie 13 osób (2 osoby posiadające obywatelstwo rosyjskie, 3 obywatele Czarnogóry oraz 8 obywateli Serbii⁸⁷). Stwierdzono, że operacja mająca na celu zamach stanu została przeprowadzona przez funkcjonariuszy rosyjskiego wywiadu wojskowego – Eduarda Sziszmakowa oraz Władimira Popowa. Pierwszy z nich został skazany na 15, a drugi na 12 lat pozbawienia wolności. Wyroki 5 lat pozbawienia wolności usłyszeli przywódcy Frontu Demokratycznego – Andrija Mandić oraz Milan Knežević, a 1,5 roku ich kierowca, Mihajlo Čadenović. Członkowie DF będą jednak pozostawać na wolności aż do momentu, gdy zapadnie ostateczny wyrok Sądu Apelacyjnego⁸⁸. Nie zabroniono im np. opuszczania terytorium Czarno-

⁸⁷ Wśród serbskich obywateli, którzy zostali skazani, znaleźli się: Miloš Jovanović, Nemanja Ristić (na 7 lat), Predrag Bogićević (na 7 lat), Bratislav Dikić (na 8 lat), Kristina Hristić (na rok), Branka Milić (na 3 lata), Milan Dušić (na rok i 6 miesięcy), Dragan Maksić (na rok i 9 miesięcy) i Srboľjub Đorđević (na rok i 6 miesięcy), zob. szerzej: S. Janković, *Tri godine Crna Gora pod teretom 'državnog udara'*, Radio Slobodna Evropa, 16.10.2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/tri-godine-crna-gora-pod-teretom-dr%C5%BEavnog-udara-/30219841.html> [18.04.2020]; należy także dodać, że ostatecznie prokuratura wycofała zarzuty wobec jednego z serbskich obywateli – Miloša Jovanovicia ze Smederewa, S. Čovjek, *Slučaj "Državni udar": Tužilaštvo odustalo od optužbe protiv Miloša Jovanovića*, Vijesti, 10.10.2019, <https://www.vijesti.me/tv/404458/slucaj-drzavni-udar-tuzilastvo-odustalo-od-optuzbe-protiv-milosa-jovanovica> [18.04.2020].

⁸⁸ S. Janković, Z. Glavonjić, *Gdje se nalaze osuđeni za 'državni udar'?*, Radio Slobodna Evropa, 14.05.2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/drzavni-udar-crna-gora->

góry. Większość oskarżonych – w tym obywatele Rosji – była sądzona zaocznie. Udało im się bowiem wyjechać z kraju i do tej pory nie zostali zatrzymani przez czarnogórskie władze⁸⁹.

Do kolejnego zaostrzenia relacji na linii Podgorica–Moskwa doszło w marcu 2018 r., kiedy to usunięto z ambasady rosyjskiej w Czarnogórze jednego z rosyjskich dyplomatów (nie podając nazwiska tej osoby) w geście solidarności z Wielką Brytanią (sprawa usiłowania zabójstwa Siergieja Skripała)⁹⁰. Ponadto rząd cofnął zgodę na sprawowanie funkcji honorowego konsula Rosji w Czarnogórze przez Boro Đukicia, posiadającego czarnogórskie obywatelstwo⁹¹.

Po zwycięstwie w wyborach prezydenckich w kwietniu 2018 r. Milo Đukanović ogłosił, że w czasie swej prezydentury zamierza doprowadzić do normalizacji relacji z Rosją⁹². W tym samym czasie, podczas przyjmowania listów uwierzytelniających od nowego ambasadora Czarnogóry w Federacji

-osudjeni/29940318.html [18.04.2020].

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ *Crna Gora odlučila protjerati ruskog diplomata i time smanjiti mogućnost utjecaja na predsjedničke izbore*, „Hrvatska danas”, 28.03.2018, <https://hrvatska-danas.com/2018/03/28/crna-gora-odlucila-protjerati-ruskog-diplomata-i-time-smanjiti-mogucnost-utjecaja-na-predsjednicke-izbore/> [18.04.2020]; *Crna Gora protjeruje ruskog diplomatu*, Vijesti, 28.03.2018, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/crna-gora-protjeruje-ruskog-diplomatu> [18.04.2020].

⁹¹ P. Tomović, *Crna Gora protjeruje ruskog diplomatu*, Radio Slobodna Evropa, 28.03.2018, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-protjeruje-ruskog-diplomatu/29130249.html> [18.04.2020].

⁹² Đukanović: *Spremni smo za normalizaciju odnosa s Rusijom*, N1.rs, 21.04.2018, <http://rs.n1info.com/Region/a381663/Djukanovic-Crna-Gora-je-spremna-za-normalizaciju-odnosa-sa-Rusijom.html> [18.04.2020].

Rosyjskiej Ramiza Bašicia, prezydent Władimir Putin podkreślił, że obecny stan rosyjsko-czarnogórskich stosunków „nie odpowiada wielowiekowej tradycji braterskiej przyjaźni i duchowej jedności” obu narodów⁹³.

Gdy w 2019 r. doszło do wybuchu protestów społecznych organizowanych przez ruch „Sprzeciw się! 97 000” (*Odupri se! 97 000*), ponownie część analityków i polityków czarnogórskich zwracała uwagę na potencjalną inspirację i wpływ Rosji. Władze rosyjskie starały się jednak wówczas zachowywać bierną postawę wobec protestów organizowanych w Czarnogórze. Podtrzymywanie niestabilnej sytuacji wewnętrznej w tym państwie oraz wzmacnianie sporów wewnętrznych *de facto* odpowiadało jednak interesom Rosji⁹⁴.

Symbolicznym gestem na rzecz ocieplenia relacji z Kremlen była wypowiedź prezydenta Czarnogóry podczas uroczystości zorganizowanych w Warszawie (1 września 2019 r.) z okazji 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej, na które nie zostali zaproszeni przedstawiciele Serbii ani Rosji. Milo Đukanović stwierdził wówczas wprost, że państwa te powinny uczestniczyć w organizowanej przez Polskę uroczy-

⁹³ Putin: Odnosi Rusije i Crne Gore nisu u skladu sa tradicijom, Portal analitika.me, 11.04.2018, <https://www.portalanalitika.me/clanak/298953--putin-odnosi-rusije-i-crne-gore-nisu-u-skladu-sa-tradicijom> [18.04.2020].

⁹⁴ A. Domachowska, „*Odupri se! 97 000*”: protesty społeczne w Czarnogórze..., s. 47; *Protesti u Crnoj Gori nisu samonikli, iza njih stoje Rusija i Srbija*, CDM.me, 19.03.2019, <https://www.cdm.me/politika/protesti-u-crnoj-gori-nisu-samonikli-iza-njih-stoje-rusija-i-srbija/> [04.05.2020].

stości i podkreślił znaczącą rolę ZSRR w walce z faszyzmem oraz wyzwoleniu Europy⁹⁵.

Do kolejnych napięć na linii Moskwa–Podgorica doszło jednak na przełomie 2019 i 2020 r., wraz z początkiem marzy religijnych organizowanych przez Serbską Cerkiew Prawosławną w ramach sprzeciwu wobec ustawy o wolności wyznania (*Zakon o slobodi veroispovesti*), przyjętej przez parlament Czarnogóry 27 grudnia 2019 r.⁹⁶ W lutym 2020 r. Milo Đukanović oskarżył publicznie Serbię i Rosję o próbę ponownego mieszania się w wewnętrzne sprawy Czarnogóry i pogłębianie podziałów społecznych⁹⁷. Odpowiedzią władz na Kremlu stały się kolejne ataki na polityków czarnogórskich, a w szczególności na prezydenta Đukanovicia. W kwietniu 2020 r. minister spraw zagranicznych Rosji Siergiej Ławrow podczas rozmowy ze studentami Moskiewskiego Państwowego Instytutu Stosunków Międzynarodowych określił Đukanovicia mianem rusofoba i podkreślił, że w jego opinii znacząca większość obywateli Czarnogóry

⁹⁵ M. Radulović, *Đukanović poslao poruku Moskvi?*, Vijesti, 04.09.2019, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/dukanovic-poslao-poruku-moskvi> [04.05.2020].

⁹⁶ Zob. szerzej: A. Domachowska, *Czarnogóra: protesty społeczne po przyjęciu ustawy o wolności wyznania*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 106, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-protesty-spoeczne-po-przyjeciu-ustawy-o-wolnosc-wyznania/> [08.05.2020].

⁹⁷ *Đukanović: Srbija i Rusija koriste SPC za podrirvanje Vlade Crne Gore*, Blic.rs, 28.02.2020, <https://www.blic.rs/vesti/politika/djukanovic-srbija-i-rusija-koriste-spc-za-podrirvanje-vlade-crne-gore/fygsyh6> [10.05.2020].

nie podziela myślenia swojego prezydenta⁹⁸. Z kolei Siergiej Żeleznik, deputowany rosyjskiej Dumy i członek komisji ds. polityki zagranicznej, uznał nową czarnogóorską ustawę o wolności wyznania za „czyn antychrześcijański” i wezwał do solidarności z metropolią Amfilohije⁹⁹. Oprócz tego Rosja oskarżyła władze czarnogóorskie i amerykańskie o eskalację napięcia wokół kwestii Serbskiej Cerkwi Prawosławnej w Czarnogórze. Rzeczniczka rosyjskiego MSZ stwierdziła, że to Stanom Zjednoczonym zależy na tworzeniu podziałów w świecie prawosławnym¹⁰⁰. Mimo upływu kilkunastu miesięcy konflikt wokół ustawy o wolności wyznania wciąż nie traci na sile i stanowi dla Rosji okazję do podjęcia kolejnych prób wpływania na sytuację wewnętrzną w Czarnogórze. Warto dodać, że w marszach i protestach pod nazwą „Nie oddamy świątyń” (*Ne damo svetinje*) brał udział m.in. wspomniany już Borivoje Đukić – były konsul honorowy Rosji w Czarnogórze¹⁰¹.

⁹⁸ Lavrov: Rusofobični stavovi crnogorskih političara su izdaja, N1.rs, 27.04.2020, <http://rs.n1info.com/Region/a593640/Lavrov-Rusofobicni-stavovi-crnogorskih-politicara-su-izdaja.html> [10.05.2020].

⁹⁹ J. Petrovskaja, Ruska medijska ofanziva protiv 'bezbožnika' Đukanovića, Radio Slobodna Evropa, 06.02.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-mediji-ofanziva-djukanovic/30420849.html> [10.05.2020].

¹⁰⁰ Moskva optužuje Podgoricu i Vašington za eskalaciju napetosti u Crnoj Gori, Vijesti, 21.05.2020, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/436198/moskva-optuzuje-podgoricu-i-vasington-za-eskalaciju-napetosti-u-crnoj-gori> [08.06.2020].

¹⁰¹ Od Kozaka do Noćnih vukova: Otkrivena veza organizatora protesta u Crnoj Gori sa Rusijom, Antena M, 11.02.2020, <https://www.antenam.net/drustvo/148470-od-kozaka-do-nocnih-vukova-otkrivena-veza-organizatora-protesta-u-crnoj-gori-sa-rusijom> [08.06.2020].

Jakkolwiek stosunki polityczne między Czarnogórą i Rosją nadal pozostają napięte, przed kolejnymi wyborami parlamentarnymi (sierpień 2020 r.) prezydent Milo Đukano-
vić ponownie sygnalizował wolę ich normalizacji. Podczas spotkania z nowo mianowanym ambasadorem Czarnogóry w Federacji Rosyjskiej Miloradem Šćepanoviciem¹⁰² Đukano-
vić podkreślił bowiem, że władze w Podgoricy będą działały na rzecz normalizacji i wzmacniania relacji z Rosją. Đukano-
vić wskazywał również na tradycyjnie przyjacielskie więzi łączące oba państwa¹⁰³.

2. Wpływy rosyjskie w społeczeństwie

Czarnogóra i Rosja mają długą historię wspólnych relacji, nie tylko politycznych czy gospodarczych, ale przede wszystkim kulturowych (idea pansławizmu). Oba państwa i narody łączy głównie szeroko definiowana wspólnota religijna – około trzech czwartych społeczeństwa czarnogórskiego stanowią właśnie wyznawcy prawosławia. Należy jednak dodać, że w Czarnogórze istnieją dwie Cerkwie prawosławne – Serbska Cerkiew Prawosławna (SPC, a dokładnie jedna z jej eparchii

¹⁰² Warto dodać, że poprzedni ambasador Czarnogóry w Federacji Rosyjskiej, Ramiz Bašić, pełnił tę funkcję tylko dwa lata – od 2018 do 2020 r. Powodem jego powrotu z Moskwy miała być chęć przejścia na emeryturę, *Bašić napušta Moskvu i ide u penziju*, Dan, 22.02.2020, <https://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Politika&clanak=734385&datum=2020-02-22////> [15.11.2020].

¹⁰³ *CG spremna da normalizuje odnose s Rusijom*, RTCG.me, 05.08.2020, <http://www.rtcg.me/vijesti/politika/288215/cg-spremna-da-normalizuje-odnose-s-rusijom.html> [18.08.2020].

– Metropolia Czarnogóry i Przymorza) oraz Czarnogórska Cerkiew Prawosławna (CPC). Od lat 90. XX w. trwa pomiędzy nimi konflikt, dotyczący przede wszystkim statusu autokefalii CPC oraz kwestii własności mienia kościelnego. Autokefalia, ogłoszona jednostronnie przez Czarnogórską Cerkiew Prawosławną, nie jest uznawana przez żaden kanoniczny Kościół prawosławny. Czarnogórska Cerkiew Prawosławna posiada poparcie jedynie Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego oraz Alternatywnego Synodu Bułgarskiego. Ponadto w swej działalności popierana jest przez czarnogórską diasporę. CPC określa siebie jako obrońcę tradycji i kultury Czarnogórców. Większość prawosławnych żyjących w Czarnogórze popiera jednak Serbską Cerkiew Prawosławną¹⁰⁴.

SPC i CPC nie dzielą również wspólnego stanowiska co do kwestii euroatlantyckiej przyszłości Czarnogóry. Czarnogórska Cerkiew Prawosławna popiera ją, z kolei Serbska Cerkiew Prawosławna w czasie dyskusji dotyczącej przystąpienia Czarnogóry do NATO opowiadała się przeciwko temu pomysłowi, wspierając jednocześnie prorosyjską opozycję czarnogórską¹⁰⁵. Poglądy wyrażane przez SPC są zatem zbieżne z wygłaszanymi przez prorosyjską opozycję w Czarnogó-

¹⁰⁴ CEDEM, *Političko javno mnjenje Crne Gore*, avgust 2020, <https://www.cedem.me/publikacije/istrazivanja/politicko-javno-mnjenje/send/29-politicko-javno-mnjenje/1975-politicko-javno-mnjenje-avgust-2020>, 15.12.2020.

¹⁰⁵ *Western Balkans at the Crossroads: Assessing Influences of Non-Western External Actors*, red. B. Chrzová, A. Grabovac, M. Hála, J. Lalić, Prague, maj 2019, s. 67.

rze oraz przez samą Rosję. Nie ulega zatem wątpliwości, że to wspólnota prawosławia, łącząca część obywateli Czarnogóry z Rosjanami i reprezentowana w tym przypadku przez Serbską Cerkiew Prawosławną, stanowi istotną przestrzeń wpływów rosyjskich w Czarnogórze.

Przez część społeczeństwa czarnogórskiego Rosja postrzegana jest jako „obrońca wiary”, dlatego też znaczącym partnerem Rosji w Czarnogórze pozostaje przede wszystkim Serbska Cerkiew Prawosławną. Bliskość relacji widoczna jest nie tylko w wypowiedziach metropolity Amfilohije na temat Federacji Rosyjskiej, ale także w spotkaniach, do których dochodzi pomiędzy nim a np. ambasadorem Rosji w Czarnogórze. Sam Amfilohije niejednokrotnie podkreślał fakt istnienia wielowiekowych (od czasów władzy Danila I Petrovicia Njegoša), silnych więzów czarnogórsko-rosyjskich. Prócz tego zarzucił wprost Milo Đukanovićowi, że bez rosyjskich pieniędzy nigdy nie udało by się mu zorganizować referendum w 2006 r. Twierdzenie metropolity sprowadza się zatem do konstatacji, że bez wsparcia Rosji nie byłoby niepodległej Czarnogóry¹⁰⁶. Warto dodać, że w prasie czarnogórskiej pojawiły się również informacje, jakoby Serbska

¹⁰⁶ Amfilohije: *Da nije bilo Rusa, Đukanović ne bi bio predsednik*, Politika, 29.02.2020, <http://www.politika.rs/sr/clanak/448952/Amfilohije-Da-nije-bilo-Rusa-Dukano-vc-ne-bi-bio-predsednik> [10.07.2020].

Cerkiew Prawosławna była gospodarzem spotkania inicjatorów nieudanego zamachu stanu w 2016 r.¹⁰⁷

Na obecność Rosji zwracano uwagę podczas protestów w obronie SPC, które organizowane są w Czarnogórze od końca grudnia 2019 r. (zostały zawieszone w marcu 2020 r. ze względu na stan pandemii; wznowiono je w maju 2020 r.). W jednym z marszy modlitewnych brał udział metropolita Onufry – biskup Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego¹⁰⁸. Swoje wsparcie dla protestów wyraził również patriarcha moskiewski i całej Rusi Cyryl. Stwierdził on wprost, że metropolita Czarnogóry i Przymorza, wraz z metropolitą Amfilohije, walczy w obronie całego prawosławia¹⁰⁹.

Co więcej, na zaangażowanie Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (poprzez działalność metropolity Hilariona) tuż przed wyborami parlamentarnymi w Czarnogórze, zaplanowanymi na 30 sierpnia 2020 r., zwracało uwagę czarno-

¹⁰⁷ Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in Montenegro...*, s. 14.

¹⁰⁸ Onufrije predvodi litiju u Podgorici, SPC dovodi vjernike autobusima, Antena M, 25.02.2020, <https://www.antenam.net/drustvo/149794-onufrije-predvodi-litiju-u-podgorici-spc-dovodi-vjernike-autobusima> [10.07.2020]; warto wyjaśnić, że ani Kościół Prawosławny Ukrainy, ani Patriarchat Konstantynopolski nie uznają Onufrego za metropolitę kijowskiego.

¹⁰⁹ Patrijarh Kiril: Mitropolit Amfilohije se bori za pravoslavljje, nije pognuo glavu pred raskolnicima, Moje novosti, 04.01.2020, <http://www.mojenovosti.com/lat/index.php?option=novosti&catnovosti=o&idnovost=162093&Patrijarh/Kiril:/Mitropolit/Amfilohije/se/bori/za/pravoslavljje,/nije/pognuo/glavu/pred/raskolnicima%5C#.Xs4ujcAwhPY> [10.07.2020].

górskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Hilarion miał przekazywać opinii publicznej w Rosji nieprawdziwe informacje dotyczące nowej ustawy o wolności wyznania, o czym poinformował ambasador Czarnogóry w Rosji¹¹⁰.

Symbolicznego wsparcia SPC w Czarnogórze udziela także rosyjski klub motocyklowy Nocne Wilki (*Ночные Волки*), prezentujący nacjonalistyczne poglądy i popierający politykę prezydenta Putina¹¹¹. Liderem czarnogórskich Nocnych Wilków jest Vukoman Bulatović¹¹². Oprócz tego inną grupą promującą idee prorosyjskie jest chociażby paramilitarna organizacja Bałkańska Armia Kozacka (*Balkanska kozačka vojska*). Jest ona aktywna zarówno w Serbii, Czarnogórze, jak i w Republice Serbskiej. Jej przywódcą od 2016 r. (wówczas miało miejsce zebranie założycielskie w Kotorze) jest Viktor Vladimirovič Zaplatin, z kolei rolę jego zastępcy pełni Slobodan Pejović¹¹³. Uroczystości z okazji powstania organi-

¹¹⁰ *U izborni proces CG se mijesha i Ruska pravoslavna crkva*, RTCG.me, 03.08.2020, <http://www.rtcg.me/vijesti/politika/287959/u-izborni-proces-cg-se-mijesa-i-ruska-pravoslavna-crkva.html> [10.07.2020].

¹¹¹ Z. Trkanjec, *PODGORICA – "Night Wolves" support Serbian church in Montenegro*, Euractiv.com, 20.01.2020, https://www.euractiv.com/section/all/short_news/podgorica-night-wolves-support-serbian-church-in-montenegro/ [10.07.2020].

¹¹² L. Šćepanović, *'Noćni vukovi' u Crnoj Gori: Nismo banda, volimo Rusiju, crkvu i motore*, Radio Slobodna Evropa, 17.10.2018, <https://www.slobodnaevropa.org/a/nocni-vukovi-bajkeri-crna-gora-rusija-uticaj/29549000.html> [10.07.2020].

¹¹³ *BALKAN COSSACK ARMY FORMED IN KOTOR: It united all Orthodox nations, this is who is leading the warriors*, Telegraf.rs, 13.09.2016, <https://www.telegraf.rs/english/2354212-balkan-cossack-army-formed-in-kotor-it-united-all-orthodox-nations-this-is-who-is-leading-the-warriors-video> [10.07.2020].

zacji przewodził duchowny SPC Momčilo Krivokapić. Brali w niej udział także członkowie Nocnych Wilków¹¹⁴.

Warto też wspomnieć o działającym w rosyjskim Woroneżu stowarzyszeniu Słowiański Most (*Slovenski most*), którego przewodniczącym jest Ljubomir Radinović. Organizacja ta działa na rzecz pogłębiania związków czarnogórsko-serbsko-rosyjskich. Sam Radinović angażuje się w wydarzenia na Bałkanach – szczególnie w Czarnogórze (uczestniczył m.in. w spotkaniach polityków DF z politykami rosyjskimi). Ponadto w 2017 r., podczas oficjalnej wizyty czarnogórskiej delegacji partyjnej w Rosji, został wybrany na stanowisko koordynatora ds. współpracy pomiędzy Czarnogórą a obwodem woroneskim¹¹⁵. Radinović opowiada się m.in. za zniesieniem przez Czarnogórę sankcji nałożonych na Rosję¹¹⁶. Jest także członkiem (podobnie zresztą jak członkowie DF, Andrija Mandić i Milan Knežević)¹¹⁷ ciała koordynującego „Unii na rzecz neutralności Czarnogóry” (*Unija za vojnu neutralnost*

¹¹⁴ *Western Balkans at the Crossroads: Assessing Influences of Non-Western External Actors...*, s. 69; R. Bajrović, V. Garčević, R. Kraemer, op.cit., s. 10.

¹¹⁵ DNP, *Na završnom susretu crnogorske delegacije u Voronježu: Ljubomir Radinović odredjen za koordinatora saradnje Crne Gore i Voronješke oblasti*, 14.05.2017, <http://www.dnpcg.me/na-završnom-susretu-crnogorske-delegacije-u-voronježu-ljubomir-radinović-odredjen-za-koordinatora-saradnje-crne-gore-i-voronješke-oblasti/> [18.07.2020].

¹¹⁶ *DF inicira usvajanje Deklaracije o ukidanju sankcija Rusiji u lokalnim parlamentima*, Portal Analitika.me, 03.06.2017, <https://www.portalanalitika.me/clanak/270830--df-inicira-usvajanje-deklaracije-o-ukidanju-sankcija-rusiji-u-lokalnim-parlamentima> [18.07.2020].

¹¹⁷ W jego skład wchodzi także: Vladimir Božović, Dragica Perović, Željko Komnenović, Živko Peković, Janko Vučinić, Mijlo Backović, Novica Stanić i Spasoje Krivoka-

Crne Gore) – ruchu ustanowionego w Nikšiću w 2016 r. Jego przewodniczącym jest Gojko Raičević. Ruch ten opowiada się przede wszystkim za przeprowadzeniem referendum w sprawie przystąpienia Czarnogóry do NATO¹¹⁸. Co więcej, w listopadzie 2019 r. Radinović zorganizował w Woroneżu I szczyt rosyjsko-bałkańskiej ludowej dyplomacji obywatelskiej (*prvi Rusko-balkanski samit narodne diplomatije*), który miał służyć wzmocnieniu relacji pomiędzy narodem rosyjskim a narodami bałkańskimi. W wydarzeniu tym wzięli udział naukowcy, eksperci, politycy, działacze społeczni, dziennikarze, w tym m.in. Gojko Raičević z Czarnogóry (przewodniczący Unii na rzecz neutralności Czarnogóry) czy Vladislav Bojović, dyrektor Instytutu ds. współpracy pomiędzy Czarnogórą, Serbią i Republiką Serbską (*Institut za saradnju između Crne Gore, Srbije i Republike Srpske*) i członek DNP. Podczas szczytu została przyjęta rezolucja, mówiąca o wzmocnieniu relacji pomiędzy Rosją a Bałkanami oraz konieczności zniesienia sankcji nałożonych na państwo rosyjskie, a także krytykująca proces rozszerzenia NATO o Czarnogórę i inne państwa bałkańskie¹¹⁹.

pić, *Osnovana "Unija za neutralnost" u Nikšiću*, Mladi Nikšić, 09.08.2016, <https://www.mladiniksica.me/osnovana-unija-za-neutralnost-u-niksicu/> [18.07.2020].

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ *U Voronježu održan prvi Rusko-balkanski samit narodne diplomatije*, Sve o srpskoj, 16.11.2019, <https://sveosrpskoj.com/svijet/u-voronjezu-održan-prvi-rusko-balkanski-samit-narodne-diplomatije/?script=lat> [18.07.2020].

Symbolem bliskich i przyjaznych relacji, jakie swego czasu łączyły Czarnogórę i Rosję, jest m.in. „Most moskiewski” (*Moskovski most*; dla pieszych) znajdujący się w Podgoricy (zob. fot. 1).

W stolicy Czarnogóry znajdują się również pomniki świadczące o bliskich relacjach czarnogórsko-rosyjskich, tj. pomnik Władimira Wysockiego¹²⁰ (zob. fot. 2) czy Aleksandra Puszkina i Natalii Gonczarowej, żony pisarza (zob. fot. 3)¹²¹.

Nie jest znana dokładna liczba Rosjan żyjących w Czarnogórze. Zgodnie ze spisem powszechnym z 2011 r. stanowią oni zaledwie 0,15% populacji (946 osób). Dane wynikające ze spisu powszechnego z 2003 r. pokazują jednak, że liczba Rosjan zwiększyła się (wówczas w Czarnogórze żyło 240 obywateli FR, tj. 0,04%). Mimo to liczby te nie odpowiadają danym prezentowanym przez rosyjską diaspore. Twierdzi ona, że w Czarnogórze na stałe żyje nawet ok. 12 tys. Rosjan¹²². Z kolei rosyjska ambasada w Podgoricy podaje, że w Czarnogórze

¹²⁰ *Uz Visockog i zastava Crne Gore*, Vijesti, 06.08.2017, <https://www.vijesti.me/svijet/evropa/69674/uz-visockog-i-zastava-crne-gore> [17.08.2020].

¹²¹ *Monument to Alexander Pushkin and Natalia Goncharova*, <https://waytomon-te.com/en/p-3420-monument-to-alexander-pushkin-and-natalia-goncharova> [18.07.2020]; *176 godina od smrti Puškina, autora pjesme „Bonaparta i Crnogorci”*, Montegrina.net, 11.02.2013, <https://montenegrina.net/fokus/176-godina-od-smrti-puskina-autora-pjesme-bonaparta-i-crnogorci/> [18.07.2020].

¹²² *Novi medijski blok – Rusiji sa ljubavlju*, Danas, 18.10.2017, <https://www.danas.rs/svet/novi-medijski-blok-rusiji-sa-ljubavlju/> [18.07.2020].

Fot. 1. „Most moskiewski” w Podgoricy

Fot. A. Domachowska (2019).

„Most moskiewski”, znajdujący się w stolicy państwa czarnogórskiego, jest darem miasta Moskwy dla obywateli Czarnogóry. Został uroczysto otwarty w grudniu 2008 r.*

* A. Parfinenko, *“The Russian World” on the Budva riviera: Tourism and foreign policy process in the Montenegro*, „Actual Problems of International Relations” 2020, vol. 1, nr 142, s. 35.

Fot. 2. Pomnik Władimira Wysockiego w Podgoricy

Fot. A. Domachowska (2019).

Pomnik Władimira Wysockiego odsłonięto w Podgoricy w 2004 r. Znajduje się on nad rzeką Moračą. W odsłonięciu pomnika uczestniczyli m.in. syn piosenkarza Nikita Wysocki oraz burmistrz Podgoricy Miomir Mugoša*. Warto podkreślić, że Władimir Wysocki podróżował do Czarnogóry i pisał też o niej w swoich piosenkach. Co więcej, swoją miłość do Czarnogóry wyraził w następujących słowach: „Żałuję w tym życiu, że nie mam dwóch korzeni i nie mogę nazwać Czarnogóry moją drugą ojczyzną” (*Žao mi je u ovom životu da nemam dva korijena i što kao moju drugu domovinu ne mogu nazvati Crnu Goru*)**.

* *Spomenik Vladimir Vysotsky*, <https://touristportalhr.gitlab.io/podgorica267/spomenik-vladimiru-v3743.html> [18.07.2020].

** *Kulturno-istorijski spomenici*, <http://www.podgorica.travel/potkategorija.php?id=29> [17.08.2020].

Fot. 3. Pomnik Aleksandra Puszkina i Natalii Gonczarowej w Podgoricy

Fot. A. Domachowska (2019).

Pomnik, wykonany z brązu, został odsłonięty w 2002 r. Jest darem Moskwy dla Czarnogórców i symbolizuje bliskość kulturową i historyczną oraz tradycyjną przyjaźń łączącą Rosję z Czarnogórą*. Pomnik Aleksandra Puszkina i Natalii Gonczarowej znajduje się w centrum Podgoricy, na wschodnim brzegu rzeki Morača, niedaleko mostu Blažo Jovanovića – nazwanego na cześć czarnogórskiego bohatera narodowego. Autorem pomnika jest rzeźbiarz Aleksander Taratynow, który stworzył także pomnik Władimira Wysockiego znajdujący się w tym samym mieście. Przy pomniku zostały umieszczone dwie płyty kamienne. Na jednej z nich widnieje napis: „Pomnik Aleksandra Puszkina. Dar miasta Moskwy dla Podgoricy”, natomiast na drugiej zostały wyrzeźbione wersy z dzieła Puszkina, dotyczące Czarnogórców**.

* *Kulturno-istorijski spomenici*, <http://www.podgorica.travel/potkategorija.php?id=29> [17.08.2020].

** *Monument to Alexander Pushkin and Natalia Goncharova*, <https://waytomonte.com/en/p-3420-monument-to-alexander-pushkin-and-natalia-goncharova> [18.07.2020].

na stałe mieszka między 5 a 7 tys. Rosjan – głównie w takich miastach, jak Budva czy Bar¹²³.

Rosyjska obecność w Czarnogórze widoczna jest także w przestrzeni kulturowej. W 2016 r. w Budvie założono pierwszą rosyjską szkołę w Czarnogórze¹²⁴. W państwie tym Rosja utworzyła także Fundację „Rosyjski świat”. W Podgoricy, Barze¹²⁵, Herceg Novi¹²⁶ oraz w Budvie funkcjonują również centra kultury rosyjskiej. Instytucje te oferują szereg kursów językowych i warsztatów w celu wzmocnienia komunikacji międzykulturowej pomiędzy Czarnogórcami a Rosjanami¹²⁷. Oprócz tego w Czarnogórze działa również Rossotrudnichestwo¹²⁸ – Federalna Agencja ds. Wspólnoty Niepodległych Państw, Rodaków Mieszkających za Granicą i Międzynarodowej Współpracy Humanitarnej. Jest ona wyspecjalizowaną agencją podległą rosyjskiemu Ministerstwu

¹²³ S. Kajosevic, *Russians Remain Biggest Real Estate Buyers in Montenegro*, Balkan Insight, 02.07.2020, <https://balkaninsight.com/2020/07/02/russians-remain-biggest-real-estate-buyers-in-montenegro/?fbclid=IwAR2mzVckO1V6tu8LxyDwp9QM-cVwM1ZfRpar7A4Xs1Jk6itHYe45kFfBoEo> [18.07.2020].

¹²⁴ J. Vukićević, *Prva ruska škola pod crnogorskim suncem*, Radio Slobodna Evropa, 28.09.2016, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-ruska-skola/28019196.html> [18.07.2020].

¹²⁵ *Otvoren Ruski centar u Baru*, Mondo.me, 21.08.2007, <https://mondo.me/info/Crna-gora/a160/Otvoren-Ruski-centar-u-Baru.html> [18.07.2020].

¹²⁶ *Ambasador Maslenikov: Herceg Novi centar ruske kulture u Crnoj Gori*, Radio Jadran, 17.02.2020, <https://radiojadrano.com/ambasador-maslenikov-herceg-novi-centar-ruske-kulture-u-crnoj-gori/> [18.07.2020].

¹²⁷ *Western Balkans at the Crossroads: Assessing Influences of Non-Western External Actors...*, s. 67.

¹²⁸ Rossotrudnichestvo u Crnoj Gori, Find Glocal, <http://www.findglocal.com/ME/Podgorica/154651511575452/Rossotrudni%C4%8Destvo-u-Crnoj-Gori> [18.07.2020].

Spraw Zagranicznych. Ponadto poszczególne czarnogórskie miasta mają podpisane porozumienia o współpracy z miastami rosyjskimi.

W otwarciach kolejnych centrów kultury bierze udział ambasada rosyjska. Jej przedstawiciele obecni są także podczas wielu wydarzeń kulturalnych, mających na celu promocję Rosji w społeczeństwie czarnogórskim, np. „Dzień kultury rosyjskiej” (*Dan ruske kulture*)¹²⁹, „Dzień języka rosyjskiego” (*Dan ruskog jezika*)¹³⁰, czy odbywających się z okazji

¹²⁹ Ambasada Ruske Federacije u Crnoj Gori, *Ambasador Vladislav Maslennikov posjetio Berane i otvorio Dani ruske kulture*, 08.11.2019, https://montenegro.mid.ru/web/me/news-me/-/asset_publisher/jOoKIIU3qbcJ/content/ambasador-vladislav-maslennikov-posjetio-berane-i-otvorio-dani-ruske-kulture?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fmontenegro.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fme%2Fnews-me%3Fp_id%3D101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D2%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_keywords%3D%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_delta%3D6%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_cur%3D6%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_andOperator%3Dtrue [08.08.2020].

¹³⁰ Ambasada Ruske Federacije u Crnoj Gori, *U Podgorici obilježen Dan ruskog jezika*, 06.06.2018, https://montenegro.mid.ru/web/me/news-me/-/asset_publisher/jOoKIIU3qbcJ/content/u-podgorici-obiljezen-dan-ruskog-jezika?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fmontenegro.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fme%2Fnews-me%3Fp_id%3D101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D2%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_keywords%3D%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_delta%3D6%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_cur%3D18%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_andOperator%3Dtrue [08.08.2020].

Dnia Rosji (*Dan Rusije*)¹³¹ – rosyjskiego święta państwowego. W części z nich biorą też udział przedstawiciele SPC¹³².

Oba państwa współpracują ze sobą również w obszarze szkolnictwa wyższego. Dotychczas podpisano już kilka umów o współpracy pomiędzy czarnogórskimi i rosyjskimi uczelniami. Na poziomie szkolnictwa wyższego w Czarnogórze możliwe jest studiowanie filologii i literatury rosyjskiej. Istnieją też prywatne szkoły, oferujące kursy języka rosyjskiego. Czarnogórcy uczniowie mają ponadto szanse

¹³¹ Ambasada Ruske Federacije u Crnoj Gori, *O održavanju u Podgorici državnog prijema povodom Dana Rusije*, 13.06.2019, https://montenegro.mid.ru/web/me/news-me/-/asset_publisher/jOoKIU3qbcJ/content/o-odrzavanju-u-podgorici-drzavnog-prijema-povodom-dana-rusije?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fmontenegro.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fme%2Fnews-me%3Fp_id%3D101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D2%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_keywords%3D%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_delta%3D6%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_cur%3D10%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_andOperator%3Dtrue [08.08.2020].

¹³² Ambasada Ruske Federacije u Crnoj Gori, *U Beranama održani Dani ruske kulture*, 26.07.2018, https://montenegro.mid.ru/web/me/news-me/-/asset_publisher/jOoKIU3qbcJ/content/u-beranama-odrzani-dani-ruske-kulture?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fmontenegro.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fme%2Fnews-me%3Fp_id%3D101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D2%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_keywords%3D%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_delta%3D6%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_cur%3D17%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_andOperator%3Dtrue [08.08.2020].

na zdobycie stypendiów na studia w Rosji (np. konkurs finansowany przez rosyjskie władze i Rossotrudnicestwo)¹³³.

Analizując obecność rosyjską w Czarnogórze oraz przestrzeń potencjalnych jej wpływów, należy podkreślić, że według danych Ministerstwa Kultury w Czarnogórze od 2006 r. w kraju zarejestrowało się piętnaście wydawnictw rosyjskojęzycznych. Większość z nich została założona przez obywateli rosyjskich, a ich siedziby mieszczą się najczęściej w Budvie. Do 2015 r. w Czarnogórze wydawane były też poczytne rosyjskie gazety, tj. „Komsomolskaja Prawda” («Комсомольская правда») oraz „Argumenty i Fakty” («Аргументы и факты») ¹³⁴. Media rosyjskie (w tym w szczególności prasa rosyjskojęzyczna) nie są zbyt popularne wśród mieszkańców Czarnogóry, aczkolwiek ze względu na nieznaczną barierę językową (oba języki należą do grupy języków słowiańskich) komunikacja pomiędzy Czarnogórcami a Rosjanami odbywa się bez większych problemów. Warto też dodać, że od 2016 r. dziennik „Dan” jako dodatek do numeru wydawał w języku serbskim „Rosyjskie Słowo” („Ruska riječ”), które w Moskwie wydawane jest przez „Rosyjską Gazetę” („Ruska Gazeta”) ¹³⁵.

¹³³ Ambasada Ruske Federacije u Crnoj Gori, *Besplatno studiranje u Rusiji – akademska 2018/2019 godina*, 23.01.2018, <https://montenegro.mid.ru/web/me/-/besplatno-studiranje-u-rusiji-akademska-2018-2019-godina-?inheritRedirect=true> [18.07.2020].

¹³⁴ *Novi medijski blok – Rusiji sa ljubavlju...*

¹³⁵ „Ruska riječ” je rado dočekana na srpskom jeziku, *Dan*, 04.10.2016, <https://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Kultura&clanak=566924&datum=2016-10-04> [28.07.2020].

Do mediów oraz portali rosyjskich rozpowszechnionych w Czarnogórze należy zaliczyć: *Ujedinjenje*¹³⁶, *Sedmica.me*, *Princip.me*, *Nova Riječ*, *Magazin* – część z nich została założona tuż przed przystąpieniem Czarnogóry do NATO¹³⁷. Coraz bardziej popularny staje się także portal *IN4S* – uznawany za prorosyjski i proserbski. Wielu prorosyjskich użytkowników mediów społecznościowych w Czarnogórze korzysta także z VKontakte, rosyjskiej wersji Facebooka¹³⁸. Warto dodać, że *Ujedinjenje* promuluje treści dotyczące jedności Serbii, Czarnogóry i Republiki Serbskiej, a także nawołujące do pogłębiania relacji z Rosją. Część z tych portali korzysta wprost z treści publikowanych w rosyjskich mediach, tj. przez *Sputnik*, *News Front* czy *Russia Beyond*¹³⁹. Za inne prorosyjskie media uznaje się także portal *Dan.me* oraz *Tv Srpska*¹⁴⁰.

3. Wpływy rosyjskie w obszarze gospodarki i energetyki

Przestrzeń gospodarcza Czarnogóry staje się coraz mniej zależna od wpływów rosyjskich, które w ostatnich latach

¹³⁶ *Novi medijski blok – Rusiji sa ljubavlu...*

¹³⁷ D. Tomovic, *Pro-Russian Montenegrins Publish New Anti-Western Media*, Balkan Insight, 18.10.2017, <https://balkaninsight.com/2017/10/18/pro-russian-montenegrins-publish-new-anti-western-media-10-17-2017/> [18.07.2020].

¹³⁸ *Novi medijski blok – Rusiji sa ljubavlu...*

¹³⁹ Ibidem.

¹⁴⁰ *Anatomija ruskog medijskog uticaja u Crnoj Gori*, Antidot, 27.11.2016, <https://www.anti.media/istrazivanje/dosije/anatomija-ruskog-medijskog-uticaja-na-medijske-u-crnoj-gori/> [18.07.2020].

konsekwentnie maleją. Najbardziej widoczne były one w pierwszej dekadzie XXI w. Na osłabienie ich stopnia oraz zasięgu miał wpływ przede wszystkim światowy kryzys finansowy (2008 r.), a także zaostrzenie stosunków Rosji z Zachodem po aneksji Krymu (2014 r.). Władze Czarnogóry zdecydowanie opowiedziały się wówczas po stronie Unii Europejskiej oraz Stanów Zjednoczonych, jednoznacznie potwierdzając w ten sposób swój prozachodni kierunek w polityce zagranicznej.

Obecna wymiana handlowa Rosji i Czarnogóry utrzymuje się na niskim poziomie. Eksport produktów do FR wynosi zaledwie 1,1% całości eksportu, a import z Rosji – 0,55%¹⁴¹. Wciąż istotną pozycję Federacji Rosyjskiej w obszarze czarnogórskiej gospodarki dostrzec jednak można, analizując dane dotyczące bezpośrednich inwestycji zagranicznych. W 2018 r. Rosja była drugim (po Włoszech) największym inwestorem zagranicznym w Czarnogórze¹⁴². Jednocześnie należy dodać, że w latach 2006-2017 prawie połowa wszystkich zagranicznych inwestycji w Czarnogórze pochodziła z państw członkowskich UE (46%), a 26% z Rosji¹⁴³.

¹⁴¹ OEC, *Montenegro*, <https://oec.world/en/profile/country/mne/> [08.06.2020].

¹⁴² Government of Montenegro, *FDI Statistics*, <https://www.mipa.co.me/en/sdi-statistika/> [08.06.2020].

¹⁴³ J. Marović, *Montenegro: Always at a Crossroads*, [w:] *The Western Balkans in the World. Linkages and relations with non-western countries*, red. F. Bieber, N. Tzifakis, London 2019, s. 151.

Ponadto w 2016 r. jedna trzecia wszystkich firm zagranicznych działających w Czarnogórze (1722) należała do obywateli rosyjskich. Jednak obecnie są to już jedynie niewielkie przedsiębiorstwa, rozproszone po różnych podsektorach branży usługowej.

Od 2006 r., czyli od momentu ogłoszenia przez Czarnogórę niepodległości, rosyjskie inwestycje koncentrowały się głównie w takich sektorach gospodarki, jak usługi i metalurgia. Szczególnie widoczne były w turystyce i na rynku nieruchomości¹⁴⁴. Właścicielem znanego hotelu Splendid¹⁴⁵, który pojawił się w jednej z części kultowej serii filmów o Jamesie Bondzie, jest także Rosjanin, były szef KGB Wiktor Iwanienko¹⁴⁶. Z kolei Jurij Łużkow, były mer Moskwy, miał rzekomo inwestować w „rosyjską wioskę” – resort położony niedaleko miasta Sveti Stefan (w gminie Budva)¹⁴⁷. Warto dodać, że wzrost inwestycji rosyjskich nastąpił także po wprowadzeniu w 2009 r. w Rosji zakazu hazardu¹⁴⁸. Dane z 2018 r. pokazują, że obcokrajowcy kupili w Czarnogórze nieruchomości na łączną kwotę 182,6 mln euro. W grupie

¹⁴⁴ *Western Balkans at the Crossroads: Assessing Influences of Non-Western External Actors...*, s. 66.

¹⁴⁵ Hotel Splendid należy do sieci hotelarskiej Hotels Group Montenegro Stars, której współudziałowcem jest właśnie Wiktor Iwanenko, zob. szerzej: M. Perović-Korać, *Mafija, politika i KGB na zajedničkom poslu*, Monitor, 13.12.2013, <https://www.monitor.co.me/mafija-politika-i-kgb-na-zajednikom-poslu/> [18.08.2020].

¹⁴⁶ *I rekonstrukcija hotela je od značaja za državu*, Dan, <https://www.dan.co.me/?ni-vo=3&rubrika=Ekonomija&clanak=735332&datum=2020-02-28> [18.08.2020].

¹⁴⁷ A. Parfienko, op.cit., s. 32.

¹⁴⁸ Ibidem, s. 34.

tej prym wiedli Rosjanie (38,9 mln euro), a następnie Turcy (25,1 mln euro)¹⁴⁹. W 2019 r. ponownie to właśnie obywatele FR wydali 39 mln euro na zakup czarnogórskich nieruchomości¹⁵⁰.

W szczytowym okresie (2011-2014) rosyjskich inwestycji Rosjanie kupili liczne mieszkania i domy na wybrzeżu czarnogórskim, co spowodowało gwałtowny wzrost cen nieruchomości. W wielu doniesieniach medialnych pojawiały się spekulacje, że sprzedaż ta została wykorzystana do prania pieniędzy, ale jak dotąd nikomu w Czarnogórze nie przedstawiono oficjalnych zarzutów. Oficjalne dane dotyczące liczby nieruchomości należących do Rosjan nie są publicznie dostępne¹⁵¹. Istnieją jednak szacunki, według których 70 tys. nieruchomości w Czarnogórze ma należeć właśnie do obywateli rosyjskich¹⁵². Zauważalny jest jednak obecnie trend sprzedaży przez Rosjan domów i mieszkań po coraz niższych cenach. Coraz więcej nieruchomości kupują z kolei Turcy. To oni są też właścicielami coraz większej liczby

¹⁴⁹ *Nekretnine u Crnoj Gori najviše kupuju Rusi, Turci i Srbi*, Danas, 26.07.2019, <https://www.danas.rs/svet/nekretnine-u-crnoj-gori-najvise-kupuju-rusi-turci-i-srbi/> [08.06.2020].

¹⁵⁰ S. Kajosevic, *Russians Remain Biggest Real Estate Buyers in Montenegro...*

¹⁵¹ Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in Montenegro...*, s. 4.

¹⁵² N. Borozan, *CSIS: Religija, istorija i ekonomija kao rusko 'oružje' u Crnoj Gori*, Radio Slobodna Evropa, 16.05.2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/csis-izvjestaj-rusija-crna-gora/29944268.html> [18.08.2020].

przedsiębiorstw zarejestrowanych w Czarnogórze¹⁵³. Dane pokazują, że w 2019 r. najwięcej firm w Czarnogórze, których właścicielami byli obcokrajowcy, należało do Turków (29,4%), następnie do Rosjan (17,8%) i do Serbów (13,1%)¹⁵⁴.

Przykładem silnych rosyjskich wpływów ekonomicznych w Czarnogórze był Zakład Aluminium w Podgoricy (*Kombinat aluminijuma Podgorica*, KAP). W 2005 r. przedsiębiorstwo to (wówczas największe w kraju), założone jeszcze w czasach Jugosławii, zostało kupione przez firmę CEAC (*Central European Aluminium Company*), należącą do Olega Dieripaski – rosyjskiego oligarchy i jednego z najbogatszych ludzi na świecie. Jednakże w okresie kryzysu finansowego (2008 r.), gdy ceny surowców spadły, a energii wzrosły, firma zaczęła upadać¹⁵⁵. Ostatecznie upadłość KAP ogłoszono

¹⁵³ *Rusi prodaju nekretnine i po upola manjoj cijeni nego što su kupili*, Investitor.me, 03.02.2019, <https://investitor.me/2019/02/03/rusi-prodaju-nekretnine-i-po-upola-manjoj-cijeni-nego-sto-su-kupili/> [18.08.2020].

¹⁵⁴ *Crna Gora i ekonomija: Svaki treći biznismen dolazi iz Turske*, Portal analitika.me, 30.07.2020, <https://www.portalanalitika.me/clanak/crna-gora-i-ekonomija-svaki-treci-biznismen-dolazi-iz-turske?fbclid=IwAR1oH--BD4XlpAsQ-oTcaS9WtCY-FaNhFpgwvQtCT6832tr8tZzs5AD4rtc> [18.08.2020].

¹⁵⁵ H.A. Conley, M. Melino, *Russian Malign Influence in Montenegro. The Weaponization and Exploitation of History, Religion, and Economics*, CSIS Briefs, May 2019, s. 4; warto dodać, że ostatecznie w październiku 2019 r. rząd czarnogórski ogłosił zwycięstwo w sporze z rosyjskim miliarderem, Olegiem Dieripaską (*Central European Aluminium Company*, CEAC), po tym jak Międzynarodowy Trybunał Arbitrażowy odmówił wydania orzeczenia w sprawie roszczenia rosyjskiego miliardera o odszkodowanie w wysokości 600 mln euro za rzekomą utratę jego inwestycji w Czarnogórze, zob. szerzej: S. Kajosevic, *Russian Oligarch's Compensation Case Against Montenegro 'Rejected'*, Balkan Insight, 17.10. 2019, <https://balkaninsight.com>.

w 2013 r. Rok później KAP został kupiony przez czarnogórskie przedsiębiorstwo Uniprom.

Po wycofaniu rosyjskiego kapitału z Zakładu Aluminium w Podgoricy zauważalny jest spadek udziału Rosji w czarnogórskiej gospodarce – z 29,4% całkowitych dochodów w 2006 r. do około 5,5% w 2015 r.¹⁵⁶

Rosja aktywnie starała się również zabezpieczyć swoją obecność na czarnogórskim rynku energii: Lukoil Montenegro, spółka córka rosyjskiego koncernu Lukoil, zaінwestowała 39 mln dolarów w jedną z największych firm w Czarnogórze, Rokšped, zajmującą się handlem ropą naftową¹⁵⁷. Z okazji 10-lecia wejścia Lukoila do Czarnogóry dyrektor wykonawczy firmy, Andriej Kuku, powiedział, że nie ma ambicji zdobycia pozycji monopolisty, ale dąży do uzyskania 15% udziału w rynku¹⁵⁸. Warto dodać, że największą firmą w sektorze naftowo-gazowym w Czarnogórze jest Jugopetrol AD Podgorica, którego większościovym właścicielem jest grecka spółka Hellenic Petroleum¹⁵⁹. Należy zauważyć,

com/2019/10/17/russian-oligarchs-compensation-case-against-montenegro-rejected/ [18.08.2020].

¹⁵⁶ Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in Montenegro...*, s. 1.

¹⁵⁷ *Russians Buy Montenegro Petrol Stations*, 02.04.2008, <https://balkaninsight.com/2008/04/02/russians-buy-montenegro-petrol-stations/> [18.08.2020].

¹⁵⁸ *Lukoil želi 15% crnogorskog tržišta*, 30.10.2016, Poslovno Jutro, <http://www.poslovnajutro.ba/tekst/poslovne%20vijesti/lukoil-zeli-15-crnogorskog-trzista-93342> [18.08.2020].

¹⁵⁹ *Report on situation in the Energy Sector of Montenegro for 2016*, http://regagen.co.me/site_en/public/index.php/index/artikli?id=63 [18.08.2020].

że w 2012 r. władze w Podgoricy wraz z Gazpromem zgodziły się na opracowanie studium wykonalności dla budowy jednej z nitek Gazociągu Południowego (South Stream), a także ustaliły techniczne możliwości udziału państwa czarnogórskiego w projekcie¹⁶⁰. Ostatecznie jednak zrezygnowano z budowy gazociągu, za pośrednictwem którego gaz miał być przesyłany z Rosji nitką do Bułgarii, Serbii, na Węgry, do Słowenii, Chorwacji, Austrii oraz Grecji.

Podobnie jak sektor energetyczny również sektor bankowy Czarnogóry nie doświadczył dotąd znaczącego wpływu Rosji.

Obecnie to Węgrzy pozostają największymi inwestorami zagranicznymi w Czarnogórze. Całkowity napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych od początku stycznia do końca września 2019 r. wyniósł 591,7 mln euro. Na drugim miejscu znajdują się inwestorzy z Rosji, a na trzecim – ze Zjednoczonych Emiratów Arabskich¹⁶¹.

Przenikanie wpływów rosyjskich do różnych sektorów gospodarczych w Czarnogórze ułatwia sytuacja wewnętrzna w tym państwie. Od lat coroczne raporty Komisji Europejskiej czy Freedom House wskazują na problemy Czarnogóry z praworządnością, korupcją, klientelizmem, brak transparentności i nepotyzm, co wpływa negatywnie na możliwość

¹⁶⁰ M. Łakota-Micker, *Czarnogóra. Studia nad bezpieczeństwem*, London 2015, s. 194.

¹⁶¹ *Mađari i dalje najveći strani investitori u Crnoj Gori*, Investor.me, 21.11.2019, <https://investor.me/2019/11/21/madjar-i-dalje-najveci-strani-investitori-u-crnoj-gori/> [18.08.2020].

stworzenia dobrze funkcjonującego otoczenia biznesowego dla inwestycji krajowych i zagranicznych. Słabe instytucje nie są w stanie prowadzić dochodzeń w sprawie oszustw finansowych ani doprowadzić do konfiskaty mienia pochodzącego z działalności przestępczej. Raporty te wskazują również na ograniczenia niezależności czarnogórskiego sądownictwa.

Na pogorszenie się relacji gospodarczych pomiędzy państwami – i zmniejszenie wpływów rosyjskich w czarnogórskiej gospodarce – wpłynęły także wydarzenia polityczne. Opowiedzenie się Czarnogóry po stronie Zachodu, wprowadzającego sankcje wobec Rosji (w 2014 r.), poskutkowało tym, że Moskwa podjęła decyzję o nałożeniu embarga handlowego na produkty rolne z Czarnogóry, wskazując na ich rzekomo słabą jakość¹⁶². Władze w Podgoricy zaznaczają jednak, że zakaz jest motywowany politycznie i stanowi odpowiedź FR na przystąpienie Czarnogóry do Sojuszu Północnoatlantyckiego¹⁶³.

Pomimo pogarszających się relacji politycznych pomiędzy Czarnogórą a Rosją we wrześniu 2016 r. Novatek – największy rosyjski niezależny producent gazu ziemnego i jednocześnie partner włoskiego koncernu naftowego Eni

¹⁶² *Russian State Control Still Not Answering Plantaze's Claim*, Total Montenegro News, 05.02.2019, <https://www.total-montenegro-news.com/business/3249-russian-market-plantaze> [18.08.2020].

¹⁶³ *Montenegro says Russia banned its wine over NATO accession*, AP News, 27.04.2017, <https://apnews.com/407d20e54ff14ef281846008cb659bod> [18.08.2020].

– zawarł trzydziestoletni kontrakt koncesyjny z rządem Czarnogóry na poszukiwanie i wydobywanie węglowodorów na wodach przybrzeżnych tego państwa¹⁶⁴.

Wzrost liczby rosyjskich turystów uległ nieznacznemu zahamowaniu w 2014 r., wraz z pogarszaniem się politycznych relacji czarnogórsko-rosyjskich. W mediach rosyjskich pojawiały się wówczas informacje, jakoby Czarnogóra była państwem niebezpiecznym dla obywateli rosyjskich. Jednocześnie starano się przekierować rosyjski ruch turystyczny z Czarnogóry na Krym. Co więcej, Rosja próbowała wyrzucić presję, grożąc, iż zniesie ruch bezwizowy pomiędzy państwami¹⁶⁵. Pomimo pogorszenia się relacji czarnogórsko-rosyjskich na poziomie państwowym, nieustannie od 2016 r. zauważalny jest ponowny wzrost liczby rosyjskich turystów przybywających do Czarnogóry.

Mimo napięć politycznych na linii Podgorica–Moskwa to właśnie Rosjanie, po Serbach, są drugą najliczniejszą grupą odwiedzającą corocznie Czarnogorę (ok. 300 tys. osób rocznie). Nie bez powodu zatem przez lata Czarnogóra była nazywana „miejscem wypoczynku dla rosyjskich VIP-ów” (*ruskim VIP odmaralištem*).

¹⁶⁴ *Ruski Novatek ulaže 40 miliona u geološka istraživanja u Crnoj Gori*, Investitor.me, 02.02.2018, <https://investitor.me/2018/02/02/ruski-novatek-ulaze-40-miliona-u-geoloska-istrazivanja-u-crnoj-gori/> [18.08.2020]; *NOVATEK signs concession contract in Montenegro*, Euro Petrole, 14.09.2016, <https://www.euro-petrole.com/novatek-signs-concession-contract-in-montenegro-n-i-13596> [18.06.2020].

¹⁶⁵ D. Clark, A. Foxall, *Russia's Role in the Balkans – Cause for Concern*, „The Henry Jackson Society”, June 2014, s. 10.

4. Wpływy rosyjskie w obszarze obrony i bezpieczeństwa

Trudno jest dokładnie ocenić wpływy rosyjskie w Czarnogórze w obszarze szeroko definiowanego bezpieczeństwa państwa. Wraz z ochłodzeniem relacji politycznych między Rosją i Czarnogórą oddziaływanie to uległo osłabieniu. W 2014 r. Czarnogóra dokonała „czystki” w służbach bezpieczeństwa państwa, które miały być rzekomo zinfiltrowane przez Rosjan. Z funkcji szefa Agencji Bezpieczeństwa Narodowego (*Agencija za nacionalnu bezbjednost*, ANB) zrezygnował wówczas Boro Vucinić, uważany za bliskiego współpracownika Milo Đukanovicia (podobno w wyniku silnych nacisków ze strony UE i NATO)¹⁶⁶. ANB była często krytykowana za brak profesjonalizmu, zatrudnianie skorumpowanych urzędników, a także osób współpracujących z obcymi służbami wywiadowczymi. Niektórzy twierdzili, że właśnie z powodu działalności tej instytucji Czarnogóra nie uzyskała zaproszenia do członkostwa w NATO podczas szczytu w Walii w 2014 r. Đukanović zaprzeczał jednak pogłoskom, jakoby pracownicy Agencji Bezpieczeństwa Narodowego współpracowali z Rosjanami.

Siły zbrojne Czarnogóry i Rosji nie prowadzą żadnych wspólnych ćwiczeń wojskowych. Władze czarnogórskie

¹⁶⁶ D. Tomovic, *Montenegro Secret Service Chief Quits*, Balkan Insight, 10.12.2014, <https://balkaninsight.com/2014/12/10/montenegrin-seceret-service-s-chief-resignes/> [18.06.2020].

nie dokonują też zakupu broni ani sprzętu wojskowego od Federacji Rosyjskiej. Warto również przypomnieć, że już w 2013 r. Czarnogóra odrzuciła propozycję Rosji dotyczącą utworzenia w Kotorze i Barze rosyjskich portów wojskowych, gdzie tymczasowo mogłyby cumować rosyjskie okręty wojenne, co stanowiło potwierdzenie euroatlantyckiej polityki prowadzonej przez kolejne rządy¹⁶⁷.

W latach 2016-2017 Czarnogóra była obiektem licznych rosyjskich cyberataków – chociażby w czasie wyborów parlamentarnych (celem ataków stały się wówczas m.in. strony internetowe rządu, części instytucji państwowych, a także niektórych mediów prorządowych¹⁶⁸). W odpowiedzi na nasilające się cyberataki rząd Czarnogóry zapowiedział wzmocnienie cyberbezpieczeństwa państwa, a także zdolności policji i służb wywiadowczych do skutecznego zapobiegania atakom hakerów¹⁶⁹. Co ciekawe, pod koniec 2019 r. Stany Zjednoczone zdecydowały się pomóc Czarnogórze w tym

¹⁶⁷ H. A. Conley, M. Melino, op.cit., s. 3; *Officials dismiss talk of Russian military base in Montenegro*, Radio Slobodna Evropa, 10.02.2015, <https://www.slobodnaevropa.org/a/officials-squash-talk-of-russian-military-base-in-montenegro/26839898.html> [18.06.2020].

¹⁶⁸ D. Tomovic, *Montenegro on Alert Over New Cyber Attacks*, Balkan Insight, 22.02.2017, <https://balkaninsight.com/2017/02/22/montenegro-govt-on-alert-over-new-cyber-attacks-02-21-2017/> [18.06.2020]; zob. też: G. Završnik, *Montenegro hit with more 'professional' cyberattacks*, Politico.eu, 22.02.2017, <https://www.politico.eu/article/montenegro-hit-with-more-professional-cyberattacks/> [10.07.2020].

¹⁶⁹ D. Tomovic, *Montenegro to Tighten Cyber Security Against Hackers*, Balkan Insight, 07.11.2016, <https://balkaninsight.com/2016/11/07/montenegro-to-tighten-cyber-security-against-hackers-11-04-2016/> [10.07.2020].

obszarze, wysyłając własny zespół ekspertów ds. cyberbezpieczeństwa w celu przygotowania instytucji publicznych w Czarnogórze do planowanych na 2020 r. wyborów parlamentarnych¹⁷⁰. Minister obrony Czarnogóry Predrag Bošković w oficjalnym przemówieniu nie wymienił wprost Rosji jako państwa, które mogłoby prowadzić w stosunku do Czarnogóry wrogie działania w cyberprzestrzeni, stwierdził jednak, że zapobieganie cyberatakom i kampaniom dezinformacyjnym jest kluczowe dla bezpieczeństwa całych Bałkanów¹⁷¹.

Z punktu widzenia stabilności i bezpieczeństwa Czarnogóry istotne znaczenie ma również fakt, że niektórzy obywatele Czarnogóry jako ochotnicy brali udział w walkach toczących się na wschodzie Ukrainy, po stronie prorosyjskich separatystów¹⁷². Należy dodać, że jak dotąd jedna osoba, Marko Barović, została skazana (na trzy lata i pięć miesięcy

¹⁷⁰ J. Vandiver, *US military team heads to Montenegro to counter cyberthreats ahead of 2020 elections*, Stars and Stripes, 01.11.2019, <https://www.stripes.com/news/us-military-team-heads-to-montenegro-to-counter-cyberthreats-ahead-of-2020-elections-1.605467> [10.07.2020].

¹⁷¹ D. Stojanovic, *US, Montenegro plot cyber warfare ahead of 2020 elections*, 19.11.2019, <https://federalnewsnetwork.com/government-news/2019/11/us-montenegro-plot-cyber-warfare-ahead-of-2020-elections/> [10.07.2020].

¹⁷² *Western Balkans at the Crossroads: Assessing Influences of Non-Western External Actors...*, s. 68; Vlada Crne Gore, Biuro za operativnu koordinaciju, Nacionalni međuresorski operativni tim za implementaciju Akcionog plana za sprovođenje Strategije suzbijanja nasilnog ekstremizma, *Prelazni Akcion plan za 2019. godinu za nastavak realizacije aktivnosti iz strategije suzbijanja nasilnog ekstremizma 2016-2018*, Podgorica, januar 2019. godine, s. 38.

więzienia) za udział w obcych formacjach zbrojnych, usiłowanie zabójstwa i wyrządzenie niewielkich obrażeń ciała¹⁷³.

5. Podsumowanie

Konsekwentnie prowadzona przez władze Czarnogóry polityka w kierunku euroatlantyckim stopniowo ograniczała możliwe obszary i zakres wpływów Rosji. Z kolei światowy kryzys finansowy (2008 r.) wpłynął na zmniejszenie obecności kapitału rosyjskiego w gospodarce czarnogórskiej. Mimo to państwo rosyjskie wciąż pozostaje jednym z czołowych inwestorów zagranicznych w Czarnogórze – szczególnie w sektorze turystycznym i nieruchomości nadal widoczny jest znaczący udział Rosji.

Choć w 2016 r. Rosja odniosła spektakularną klęskę – nie doprowadziła bowiem do zmiany na szczytach władzy w Podgoricy i zastąpienia władz Czarnogóry przychylnymi sobie środowiskami politycznymi ani nie zapobiegła przystąpieniu Czarnogóry do NATO w 2017 r. – to nadal jednak ma możliwość wpływania na sytuację wewnętrzną w Czarnogórze poprzez podsycanie niepokojów społecznych, wspieranie protestów antyrządowych, prowokowanie napięć pomiędzy poszczególnymi narodami i mniejszościami etnicznymi żyjącymi w tym państwie. Wpływy rosyjskie ułatwiają

¹⁷³ M. Rudović, J. Jovanović, *Bio vozač, pa snajperista: Barovićeve slike sa ratišta dokaz za robiju*, *Vijesti*, 28.12.2017, <https://www.vijesti.me/index.php/zabava/bio-vozac-pa-snajperista-baroviceve-slike-sa-ratista-dokaz-za-robiju> [10.07.2020].

z pewnością prorosyjskie sympatie części opozycji politycznej, tradycyjnie prorosyjska mniejszość serbska oraz bliskie relacje między Rosyjską Cerkwią Prawosławną i Serbską Cerkwią Prawosławną. Marsze organizowane przez Serbską Cerkiew Prawosławną w proteście przeciwko polityce wyznaniowej władz Czarnogóry zwiększają wrażliwość i podatność tego państwa na wpływy rosyjskie – tym bardziej że w Czarnogórze wciąż działają organizacje zdecydowanie prorosyjskie, które chętnie manifestują swoje poparcie dla Kremla, wskazując na wielowiekowe związki między Czarnogórcami i Rosjanami oraz jedność świata prawosławnego i słowiańskiego.

Podobnie jak inne państwa Czarnogóra narażona jest nie tylko na różnego rodzaju cyberataki, ale także politykę dezinformacyjną. Zagrożenie to egzemplifikuje znaczna liczba portali internetowych, na których publikowane są informacje prorosyjskie oraz propagowany jest nierzadko skrajnie antyzachodni i niedemokratyczny punkt widzenia. Przy wykorzystaniu określonych mediów (w tym głównie mediów społecznościowych) Rosja może zręcznie manipulować czarnogórską opinią publiczną, podważając w ten sposób zaufanie do przywódców politycznych oraz instytucji państwowych Czarnogóry.

Tabela. Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich: cele, instrumenty i mechanizmy, uwarunkowania, skutki

Cele polityki FR w odniesieniu do WB6	Instrumenty i mechanizmy wpływów	Uwarunkowania wpływów	Skutki wpływów
Ograniczenie rosnących wpływów Stanów Zjednoczonych, państw członkowskich i instytucji UE w regionie	Akcentowanie historycznych, kulturowych i religijnych więzi Rosji z regionem Bałkanów	Ekspansywny charakter polityki zagranicznej Rosji	Wzmocnienie napięcia politycznego w regionie WB6
Przekształcenie Bałkanów w ważny węzeł transportowy i infrastrukturalny, który omijałby politycznie „niestabilną” Ukrainę i służył do tranzytu gazu i ropy z Rosji do Europy Zachodniej	Ekspansjonizm i podsycanie podziałów wewnątrzpaństwowych (etnicznych, politycznych, społecznych i religijnych) oraz sporów międzynarodowych w regionie	Bliskość historyczna i kulturowa łącząca Rosję z częścią narodów i państw regionu	Kształtowanie świadomości zbiorowej części mieszkańców regionu
Zagwarantowanie Rosji kluczowego miejsca w dyskusji na temat wyzwań i problemów Bałkanów Zachodnich na forum międzynarodowym	Wspieranie, propagowanie i utrwalanie narracji politycznych o charakterze konfliktowym, nacjonalistycznym i rewizjonistycznym	Mity polityczne na temat tradycyjnej przyjaźni i wsparcia ze strony Rosji dla słowiańskich państw bałkańskich	Poparcie części środowisk politycznych i obywateli dla postaw antyzachodnich, prorosyjskich, radykalnych i rewizjonistycznych
Powrót do klasycznej koncepcji konfliktu mocarstw i podziału Europy na strefy wpływów	Budowa nieformalnych układów personalnych i relacji klientystycznych w świecie polityki i biznesu	„Niedokończona” demokracja i modernizacja państw i społeczeństw WB6	Penetracja instytucji publicznych i państwowych
Pozostawienie Bałkanów Zachodnich w „szarej strefie” wpływów, między Zachodem i Rosją (WB6 jako „pomost” między Wschodem i Zachodem oraz „strefa buforowa”, oddzielająca Rosję i obszar porażki od zachodnich demokracji)	Zakulisowa presja polityczna, przyjaźnielski szantaż i korupcja polityczna	Funkcjonowanie szeregu zasad i układów nieformalnych w świecie bałkańskiej polityki i biznesu	Mieszanie się w sprawy wewnętrzne
	Wspieranie oraz inspirowanie prorosyjskiego i antyzachodniego dyskursu w debacie publicznej	Podatność i wrażliwość części elit politycznych i biznesowych państw WB6 na sygnały i naciski płynące z Kremla	Komplikacja procesu akcesji państw WB6 do UE i NATO
	Utrzymywanie kontaktów z przedstawicielami konserwatywnej i radykalnej opozycji, środowiskami antyunijnymi i antynatowskimi	„Zanżowane” spory i konflikty wewnątrzpaństwowe i międzynarodowe w regionie Bałkanów	Pogłębianie zależności energetycznej niektórych państw bałkańskich od Rosji

Kontynuacja sporów i konfliktów w regionie Bałkanów, opóźniająca integrację regionu i włączenie państw WB6 w ramy głównych europejskich procesów integracyjnych Podważenie perspektywy euroatlantycznej państw WB6 (zatrzymanie niekorzystnego z punktu widzenia interesów rosyjskich procesu rozszerzenia NATO na Bałkanach, spowolnienie akcesji państw WB6 do UE) Oslabienie poparcia elit i społeczeństw bałkańskich dla idei integracji europejskiej Rozwój stosunków politycznych i gospodarczych z poszczególnymi państwami WB6, będący w perspektywie Kremla alternatywą dla integracji euroatlantycznej Bałkanów Zachodnich Konsekwentne wznacianie <i>soft power</i> Rosji wśród mieszkańców regionu Utrzymanie „specjalnych relacji” z Serbią oraz Republiką Serbską w Bośni i Hercegowinie Włączenie słowiańskiej i prawosławnej części Bałkanów w ramy polityczno-gospodarcze rozszerzonego „ruskiego świata”	Wsparanie (także finansowe) współpracy „bałkańsko-rosyjskiej” rozwijanej na poziomie partii, organizacji i ruchów politycznych, fundacji, organizacji i stowarzyszeń społecznych Wykorzystanie uprzywilejowanej pozycji Rosji w Radzie Bezpieczeństwa ONZ w celu ograniczenia działań innych członków społeczności międzynarodowej Inwestycje rosyjskie w strategicznych dla gospodarek państw WB6 sektorach: paliwowo-energetycznym, bankowym, nieruchomości, turystycznym Propagowanie wizerunku odrażającej się, asertywnej i mocarstwowej Rosji, zdolnej do przeciwstawienia się państwom Zachodu Wykorzystanie tradycyjnych i nowoczesnych mediów społecznościowych w celu popularyzacji korzystnego dla Rosji przekazu informacyjnego oraz szerzenia antyzachodniej dezinformacji i propagandy	Oslabienie idei integracji europejskiej i spójności wewnętrznej UE Rozczarowanie mieszkańców regionu przedłużającym się procesem akcesji państw WB6 do UE Niespójne i niekonsekwentne stanowisko państw członkowskich UE wobec Bałkanów Zachodnich	
---	---	---	--

Źródło: Opracowanie K. Pawłowski.

Źródła

Dokumenty

Vlada Crne Gore, Biuro za operativnu koordinaciju, Nacionalni međuresorski operativni tim za implementaciju Akcionog plana za sprovođenje Strategije suzbijanja nasilnog ekstremizma, *Prelazni Akcion plan za 2019. godinu za nastavak realizacije aktivnosti iz strategije suzbijanja nasilnog ekstremizma 2016-2018*, Podgorica, januar 2019. godine.

Prace zbiorowe i artykuły

Baehr P.R., *Power and Influence in International Politics*, „Netherlands International Law Review” 1977, vol. 24, nr 1-2.

Bechev D., *Rival Power: Russia in Southeast Europe*, Padstow 2017.

- Chernishev A.S., *Balkans. A Mirror of the New International Order*, red. G.G. Özdoğan, K. Saybasili, Istanbul 1995.
- Domachowska A., *Od reminiscencji do realizacji wielkiej idei? Działalność polityczna Albańczyków na Bałkanach na przełomie XX i XXI wieku*, Toruń 2017.
- Hast S., *Spheres of influence in international relations: History, theory and politics*, Abingdon – New York 2016.
- Jackson V., *Understanding spheres of influence in international politics*, „European Journal of International Security” 2020, vol. 5, nr 3.
- Judah T., *The Serbs*, New Haven 2009.
- Łakota-Micker M., Czarnogóra. *Studia nad bezpieczeństwem*, London 2015.
- Maj Cz., *Wpływ w stosunkach międzynarodowych*, „Przegląd Polityczny” 2018, nr 1.
- Marović J., *Montenegro: Always at a Crossroads*, [w:] *The Western Balkans in the World. Linkages and relations with non-western countries*, red. F. Bieber, N. Tzifakis, London 2019.
- Marshall T., *Więźniowie geografii, czyli wszystko, co chciałbyś wiedzieć o globalnej polityce*, Poznań 2017.
- Parfinenko A., „The Russian World” on the Budva riviera: *Tourism and foreign policy process in the Montenegro*, „Actual Problems of International Relations” 2020, vol. 1, nr 142.
- Pawłowski K., *Konflikt serbsko-albański w Kosowie w latach 1999-2014. Charakterystyka, uwarunkowania i formy konfliktu społecznego*, Lublin 2016.
- Pawłowski K., *Państwowość Kosowa. Geneza, uwarunkowania, współczesność*, Lublin 2018.
- Pietras M., *Istota i ewolucja międzynarodowych stosunków politycznych*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietras, Lublin 2006.

Ekspertyzy i analizy

- Bajrović R., Garčević V., Kraemer R., *Hanging by a thread: Russia's strategy of destabilization in Montenegro*, Foreign Policy Research Institute, 2018.
- Bechev D., *Strategic Analysis September 2018 Understanding Russia's influence in the Western Balkans*, Hybrid CoE, 15.10.2018.
- Centar za demokratiju i ljudska prava, *Političko javno mnjenje Crne Gore*, Decembar 2019.
- Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in Montenegro*, „Policy Brief” 2018, nr 73, https://csd.bg/fileadmin/user_upload/publications_library/files/2018_01/CSD_Policy_Brief_73_Montenegro.pdf [12.04.2020].
- Clark D., Foxall A., *Russia's Role in the Balkans – Cause for Concern*, „The Henry Jackson Society”, June 2014.
- Conley H.A., Melino M., *Russian Malign Influence in Montenegro. The Weaponization and Exploitation of History, Religion, and Economics*, CSIS Briefs, May 2019.
- Domachowska A., „Odupri se! 97 000”: protesty społeczne w Czarnogórze, „Prace IEŚ” 2019, nr 4.
- Glos W., *Albania, [w:] The influence of external actors in the Western Balkans. A map of geopolitical players*, Konrad Adenauer Stiftung, 2018.
- Warsaw Institute, *Russia's Hybrid Warfare in the Western Balkans*, Special Report, 26.03.2019.
- Western Balkans at the Crossroads: Assessing Influences of Non-Western External Actors*, red. B. Chrzová, A. Grabovac, M. Hála, J. Lalić, Prague 2019.

Źródła internetowe

Albanian Ministry of Agriculture confirms the lift of embargo by Russia, Invest in Albania, 25.12.2014, <https://invest-in-albania.org/albanian-ministry-agriculture-confirms-lift-embargo-russia/> [18.03.2020].

Albania neither confirms nor denies oil concessionaire's alleged links to Russia's Gazprom, Tirana Times, 28.06.2018, <https://www.tiranatimes.com/?p=137683> [18.03.2020].

Albanian Riviera becomes second home destination for Norwegian, Russian tourists, Tirana Times, 17.07.2018, <https://www.tiranatimes.com/?p=137935> [27.03.2020].

Ambasada Ruske Federacije u Crnoj Gori, *Ambasador Vladislav Maslennikov posjetio Berane i otvorio Dani ruske kulture*, 8.11.2019, https://montenegro.mid.ru/web/me/news-me/-/asset_publisher/jOoKIIU3qbcJ/content/ambasador-vladislav-maslennikov-posjetio-berane-i-otvorio-dani-ruske-kulture?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fmontenegro.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fme%2Fnews-me%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D2%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_keywords%3D%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_delta%3D6%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_cur%3D6%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_andOperator%3Dtrue [08.08.2020].

Ambasada Ruske Federacije u Crnoj Gori, *Besplatno studiranje u Rusiji – akademska 2018/2019 godina*, 23.01.2018, <https://montenegro.mid.ru/web/me/-/besplatno-studiranje-u-rusiji-akademska-2018-2019-godina-?inheritRedirect=true> [18.07.2020].

Ambasada Ruske Federacije u Crnoj Gori, *Ambasador Vladislav Maslennikov se sastao sa liderima "Demokratskog fronta"*,

25.10.2019, https://montenegro.mid.ru/web/me/news-me/-/asset_publisher/jOoKIIU3qbcJ/content/ambasador-vladislav-maslenikov-se-sastao-sa-liderima-demokratskog-fronta-?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fmontenegro.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fme%2Fnews-me%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D2%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_keywords%3D%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_delta%3D6%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_cur%3D7%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_andOperator%3Dtrue [12.04.2020].

Ambasada Ruske Federacije u Crnoj Gori, *O održavanju u Podgorici državnog prijema povodom Dana Rusije*, 13.06.2019, https://montenegro.mid.ru/web/me/news-me/-/asset_publisher/jOoKIIU3qbcJ/content/o-odrzavanju-u-podgorici-drzavnog-prijema-povodom-dana-rusije?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fmontenegro.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fme%2Fnews-me%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D2%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_keywords%3D%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_delta%3D6%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_cur%3D10%26_101_INSTANCE_jOoKIIU3qbcJ_andOperator%3Dtrue [08.08.2020].

Ambasada Ruske Federacije u Crnoj Gori, *U Beranama održani Dani ruske kulture*, 26.07.2018, https://montenegro.mid.ru/web/me/news-me/-/asset_publisher/jOoKIIU3qbcJ/content/u-beranama-odrzani-dani-ruske-kulture?inheritRe

direct=false&redirect=https%3A%2F%2Fmontenegro.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fme%2Fnews-me%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D2%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_keywords%3D%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_delta%3D6%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_cur%3D17%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_andOperator%3Dtrue [08.08.2020].

Ambasada Ruske Federacije u Crnoj Gori, *U Podgorici obilježen Dan ruskog jezika*, 6.06.2018, https://montenegro.mid.ru/web/me/news-me/-/asset_publisher/jOoKIU3qbcJ/content/u-podgorici-obilezen-dan-ruskog-jezika?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fmontenegro.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fme%2Fnews-me%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D2%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_keywords%3D%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_delta%3D6%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_cur%3D18%26_101_INSTANCE_jOoKIU3qbcJ_andOperator%3Dtrue [08.08.2020].

Ambasador Maslenikov: *Herceg Novi centar ruske kulture u Crnoj Gori*, Radio Jadran, 17.02.2020, <https://radiojadrano.com/ambasador-maslenikov-herceg-novi-centar-ruske-kulture-u-crnoj-gori/> [18.07.2020].

Ambasada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Ambasadori rus takon Bashkëkryetaren e Komisionit Ndërqeveritar Rusi-Shqipëri*, https://albania.mid.ru/en_GB/-/o-vstrece-posla-rossii-v-albanii-s-sopredsdatelem-rossijsko-albanskoj

mezpravitel-stvennoj-komissii?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D18 [25.03.2020].

Ambassada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Bashkëkryetarët e Komisionit Ndërqeveritar Rusi-Shqipëritakohen në Tiranë – Lajmet*, https://albania.mid.ru/en_GB/-/o-vstrecesopredsdatelej-rossijsko-albanskoj-mezpravitel-stvennoj-komissii-po-torgovle-ekonomiceskomu-i-naucno-tehniceskomu-sotrudnicestvu?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D17 [25.03.2020].

Ambassada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Bashkatdhetarët në Shqipëri festojnë Ditën e gjuhës ruse*, 13.07.2018, https://albania.mid.ru/en_GB/-/sootecestvenniki-v-albanii-otmetili-den-russkogo-azyka?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_

- mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hM-
IM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_
e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG-
2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_ad-
vancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_
andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3D-
false%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D9 [28.03.2020].
- Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Dita e Kuzhinës Ruse*, 14.03.2019, https://albania.mid.ru/-/den-russ-koj-kuhni-v-tira-1?inheritRedirect=true&redirect=%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D6 [24.11.2006].
- Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Kontaktet politike*, https://albania.mid.ru/en_GB/kontaktet-politike [02.02.2020].
- Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Kurset e gjuhës ruse në Shqipëri*, https://albania.mid.ru/en_GB/kurset-e-gjuhës-ruse-ne-shqiperi [28.03.2020].
- Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Më 12 qershor 2018 Ambasada Ruse në Tiranë organizoi një pritje me rastin e festës shtetërore, që është Dita e Rusisë*, 13.06.2018, https://albania.mid.ru/en_GB/-/priem-po-slucau-gosudarstvennogo-prazdnika-dna-rossii?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_

mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVI-P3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D10 [28.03.2020].

Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Ministria e Kulturës së Shqipërisë viziton Shën Petërburg*, 03.12.2016, https://albania.mid.ru/en_GB/-/o-vizite-ministra-kul-tury-albanii-v-sankt-peterburg?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D18 [28.03.2020].

Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Në Ambasadën Ruse në Tiranë dorëzohen diplomat e pjesëmarrësve të konkursit "Bilingua"*, 29.11.2018, https://albania.mid.ru/en_GB/-/o-vrucenii-v-posol-stve-rossii-v-albanii-diplomov-ucastnicam-konkursa-bilingva?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_key-

words%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advanced-Search%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D7 [28.03.2020].

Ambassada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Në Tiranë zhvillohet Konferenca e radhës e bashkatdhetarëve rusë*, 30.11.2018, https://albania.mid.ru/en_GB/-/ob-otcetnoj-konferencii-sootcestvennikov-v-albanii?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D7 [28.03.2020].

Ambassada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Njoftim për shfaqjen e filmave rusë në Tiranë*, 04.03.2017, https://albania.mid.ru/en_GB/-/ob-avlenie-o-pokaze-rossijskih-fil-mov-v-tirane?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D_118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D17 [28.03.2020].

Ambassada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Patriarku i Moskës dhe i gjithë Rusisë Kiril viziton Shqipërinë*, 08.05.2018, <https://>

- albania.mid.ru/en_GB/-/vizit-patriarha-moskovskogo-i-vsea-rusi-kirilla-v-albanii?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D10 [28.03.2020].
- Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Projekti "Profesor i Botës Ruse" në Shqipëri*, 31.07.2019, https://albania.mid.ru/en_GB/-/ob-obrazovatel-nom-proekte-fonda-russkij-mir-v-albanii?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D4 [28.03.2020].
- Ambassade e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Promovimi i kuzhinës tradicionale ruse në Tiranë*, 24.11.2016, https://albania.mid.ru/en_GB/-/o-prezentacii-v-albanii-domasnej-russkoj-kuhni-s-elementami-master-klassa?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D118_INSTANCE_6cVIP3hMIM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D4

e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D19 [28.03.2020].

Ambasada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Promovohet përmbledhja e parë e këngëve ruse në Shqipëri*, 26.10.2018, https://albania.mid.ru/en_GB/-/o-prezentacii-v-albanii-sobrania-russkih-pesen?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada%3Fp_id%3D101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3D118_INSTANCE_6cVIP3hMlM9w__column-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_delta%3D10%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_keywords%3D%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_andOperator%3Dtrue%26p_r_p_564233524_resetCur%3Dfalse%26_101_INSTANCE_e8LaSjG2JApG_cur%3D8 [28.03.2020].

Ambasada e Federatës Ruse në Republikën e Shqipërisë, *Shoqata e Miqësisë "Shqipëri-Rusi" zhvillon mbledhjen solemne*, 18.11.2015, https://albania.mid.ru/en_GB/-/o-torzestvennom-zasedanii-obsestva-druzby-albania-rossia?inheritRedirect=true&redirect=%2Fen_GB%2Fambasada [28.03.2020].

Amfilohije: *Da nije bilo Rusa, Đukanović ne bi bio predsednik*, Politika, 29.02.2020, <http://www.politika.rs/sr/clanak/448952/Amfilohije-Da-nije-bilo-Rusa-Dukanovic-ne-bi-bio-predsednik> [10.07.2020].

Anatomija ruskog medijskog uticaja u Crnoj Gori, Antidot, 27.11.2016, <https://www.anti.media/istrazivanja/dosije/anatomija-ruskog-medijskog-uticaja-na-medije-u-crnoj-gori/> [18.07.2020].

BALKAN COSSACK ARMY FORMED IN KOTOR: *It united all Orthodox nations, this is who is leading the warriors*, Telegraf.rs,

- 13.09.2016, <https://www.telegraf.rs/english/2354212-balkan-cossack-army-formed-in-kotor-it-united-all-orthodox-nations-this-is-who-is-leading-the-warriors-video> [10.07.2020].
- Balkan Public Barometer*, 2019, <https://www.rcc.int/seeds/results/2/balkan-public-barometer> [27.03.2020].
- Bašić napušta Moskvu i ide u penziju, *Dan*, 22.02.2020, <https://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Politika&clanak=734385&datum=2020-02-22////> [15.11.2020].
- Bećirević E., *Russia's New Cold War in the Western Balkans*, Institute for War & Peace Reporting, 21.09.2020, <https://iwpr.net/global-voices/russias-new-cold-war-western-balkans> [27.03.2020].
- Borozan N., *CSIS: Religija, istorija i ekonomija kao rusko 'oružje' u Crnoj Gori*, Radio Slobodna Evropa, 16.05.2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/csis-izvjestaj-rusija-crna-gora/29944268.html> [18.08.2020].
- Bugajski J., *Moscow gains from Albania turmoil*, CEPA, 19.06.2019, <https://www.cepa.org/moscow-gains-from-albania-turmoil> [18.03.2020].
- Bugajski J., *Moscow's Balkan Front: The Kosova offensive*, CEPA, 06.11.2017, <https://www.cepa.org/moscows-balkan-front> [04.02.2020].
- Bushati: *Jemi bastion kundër Rusisë! Por ja ç'po bën Putin*, Bota Sota, 20.04.2017, <https://www.botasot.info/shqiperia/688660/bushati-jemi-bastion-kunder-rusise-por-ja-cpo-ben-putin/> [12.03.2020].
- CEDEM, *Političko javno mnjenje Crne Gore*, avgust 2020, <https://www.cedem.me/publikacije/istrazivanja/politicko-javno-mnjenje/send/29-politicko-javno-mnjenje/1975-politicko-javno-mnjenje-avgust-2020> [15.12.2020].
- CG spremna da normalizuje odnose s Rusijom, *RTCG.me*, 05.08.2020, <http://www.rtcg.me/vijesti/politika/288215/cg-spremna-da-normalizuje-odnose-s-rusijom.html> [18.08.2020].

- Crna Gora: Demokratski front najavio proteste*, Radio Slobodna Evropa, 17.11.2016, <https://www.slobodnaevropa.org/a/28123587.html> [18.04.2020].
- Crna Gora i ekonomija: Svaki treći biznismen dolazi iz Turske*, Portal analitika.me, 30.07.2020, <https://www.portalanalitika.me/clanak/crna-gora-i-ekonomija-svaki-treci-biznismen-dolazi-iz-turske?fbclid=IwAR1oH-BD4XIpAsQ-oTcaS9WtCYFaNhFpgwvQtCT6832tr8tZzsy5AD4rtc> [18.08.2020].
- Crna Gora odlučila protjerati ruskog diplomata i time smanjiti mogućnost utjecaja na predsjedničke izbore*, Hrvatska danas, 28.03.2018, <https://hrvatska-danas.com/2018/03/28/crna-gora-odlucila-protjerati-ruskog-diplomata-i-time-smanjiti-mogucnost-utjecaja-na-predsjednicke-izbore/> [18.04.2020].
- Crna Gora protjeruje ruskog diplomatu*, Vijesti, 28.03.2018, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/crna-gora-protjeruje-ruskog-diplomatu> [18.04.2020].
- Court drops charges against opposition leader for lack of evidence*, Tirana Times, 14.01.2020, <https://www.tiranatimes.com/?p=143912> [12.03.2020].
- Čovjek S., *Slučaj "Državni udar": Tužilaštvo odustalo od optužbe protiv Miloša Jovanovića*, Vijesti, 10.10.2019, <https://www.vijesti.me/tv/404458/slucaj-drzavni-udar-tuzilastvo-odustalo-od-optuzbe-protiv-milosa-jovanovica> [18.04.2020].
- Defense Minister Calls for US Troops, Rama Invites Russian Companies*, Exit News, 19.04.2018, <https://exit.al/en/2018/04/19/defense-minister-calls-for-us-troops-rama-invites-russian-companies/> [25.03.2020].
- Demokratski principi i ruski sentiment*, Radio Slobodna Evropa, 29.06.2016, <https://www.slobodnaevropa.org/a/demokratski-principi-i-ruski-sentimenti/27828601.html> [17.04.2020].
- DF inicira usvajanje Deklaracije o ukidanju sankcija Rusiji u lokalnim parlamentima*, Portal Analitika.me, 03.06.2017,

- <https://www.portalanalitika.me/clanak/270830--df-inicira-us-vajanje-deklaracije-o-ukidanju-sankcija-rusiji-u-lokalnim-parlamentima> [18.07.2020].
- Djukanovic: *Russia has returned to the region again*, CdM, 01.01.2018, <https://www.cdm.me/english/djukanovic-russia-returned-region/> [26.03.2020].
- DNP, „*Jedinstvena Rusija*“ podržala Narodni referendum u Crnoj Gori, 3.02.2017, <http://www.dnpcg.me/jedinstvena-rusija-podrzala-narodni-referendum-u-crnoj-gori/> [17.04.2020].
- DNP, *Na završnom susretu crnogorske delegacije u Voronježu: Ljubomir Radinović odredjen za koordinatora saradnje Crne Gore i Voronješke oblasti*, 14.05.2017, <http://www.dnpcg.me/na-završnom-susretu-crnogorske-delegacije-u-voronježu-ljubomir-radinović-odredjen-za-koordinatora-saradnje-crne-gore-i-voronjeske-oblasti/> [18.07.2020].
- DNP, *Podrška Kneževiću iz Rusije: Žrtvovao je svoju radi slobode Crne Gore*, 22.03.2018, <http://www.dnpcg.me/podrska-knezevicu-iz-rusije-zrtvovao-je-svoju-radi-slobode-crne-gore/> [17.04.2020].
- Domachowska A., *Możliwa zmiana rządu w Czarnogórze po wyborach parlamentarnych*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 245, <https://ies.lublin.pl/komentarze/mozliwa-zmiana-rzadu-w-czarnogorze-po-wyborach-parlamentarnych/> [15.09.2020].
- Domachowska A., *Czarnogóra: protesty społeczne po przyjęciu ustawy o wolności wyznania*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 106, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-protesty-spoeczne-po-przyjeciu-ustawy-o-wolnosc-wyznania/> [08.05.2020].
- Don't Turn Your Back on Us, Albania PM Tells EU*, Voa News, 25.04.2018, <https://www.voanews.com/europe/dont-turn-your-back-us-albania-pm-tells-eu> [28.03.2020].
- Dosti N., *Mesatarja fut “në krizë” Gjuhët e Huaja, ajo ruse drejt mbylljes*, Ora News, 27.09.2019, <https://www.oranews.tv/article/>

- mesatarja-fut-ne-krize-gjuhet-e-huaja-ajo-ruse-drejt-mbylljes [28.03.2020].
- Đukanović: *Spremni smo za normalizaciju odnosa s Rusijom*, N1.rs, 21.04.2018, <http://rs.n1info.com/Region/a381663/Djukanovic-Crna-Gora-je-spremna-za-normalizaciju-odnosa-sa-Rusijom.html> [18.04.2020].
- Đukanović: *Srbija i Rusija koriste SPC za podrivanje Vlade Crne Gore*, Blic.rs, 28.02.2020, <https://www.blic.rs/vesti/politika/djukanovic-srbija-i-rusija-koriste-spc-za-podrivanje-vlade-crne-gore/fyg5yh6> [10.05.2020].
- EMRAT/ *Cilët janë dy diplomatët rusë që do të dëbohen nga Shqipëria*, Panorama, 27.03.2018, <http://www.panorama.com.al/emrat-cilet-jane-dy-diplomatet-ruse-qe-do-te-debohen-nga-shqiperia/> [18.03.2020].
- European Commission, Directorate-General for Trade, *Albania, Trade with World*, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=11&ved=2ahUKEwjvMLf0MLpAhXSpYsKHUSWCPU4ChAWMAB6BAGFEAE&url=https%3A%2F%2Fwebgate.ec.europa.eu%2Fisdb_results%2Ffactsheets%2Fcountry%2Fdetails_albania_en.pdf&usq=AOvVaw1YLAaT4RQink_qXZToZAVk [18.03.2020].
- FORUM: *Is Russian influence real?*, Tirana Times, 16.03.2019, <https://www.tiranatimes.com/?p=140952> [27.03.2020].
- Government of Montenegro, *FDI Statistics*, <https://www.mipa.co.me/en/sdi-statistika/> [08.06.2020].
- Head of SHISH: *There are only Russian tendencies in Albania, no clear influences*, Ibna, 27.03.2018, <https://balkan.eu.com/head-of-shish-there-are-only-russian-tendencies-in-albania-no-clear-influences/> [27.03.2020].
- Historia e ndërlikuar e marrëdhënieve Shqipëri-Rusi, Telegrafi, 13.10.2019, <https://telegrafi.com/historia-e-nderlikuar-e-marredhenieve-shqiperi-rusi/> [02.02.2020].

- I rekonstrukcija hotela je od značaja za državu*, Dan, <https://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Ekonomija&clanak=735332&datum=2020-02-28> [18.08.2020].
- Janković S., *Tri godine Crna Gora pod teretom 'državnog udara'*, Radio Slobodna Evropa, 16.10.2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/tri-godine-crna-gora-pod-teretom-dr%C5%BEavnog-udara/30219841.html> [18.04.2020].
- Janković S., Glavonjić Z., *Gdje se nalaze osuđeni za 'državni udar'?*, Radio Slobodna Evropa, 14.05.2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/drzavni-udar-crna-gora-osudjeni/29940318.html> [18.04.2020].
- Jedinstvena Rusija poželjela uspjeh Demokratskom frontu*, Nezavisne novine, 10.10.2012, <https://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Jedinstvena-Rusija-pozeljela-uspjeh-Demokratskom-frontu/162362> [17.04.2020].
- Kajosevic S., *Russian Oligarch's Compensation Case Against Montenegro 'Rejected'*, Balkan Insight, 17.10. 2019, <https://balkaninsight.com/2019/10/17/russian-oligarchs-compensation-case-against-montenegro-rejected/> [18.08.2020].
- Kajosevic S., *Russians Remain Biggest Real Estate Buyers in Montenegro*, Balkan Insight, 02.07.2020, <https://balkaninsight.com/2020/07/02/russians-remain-biggest-real-estate-buyers-in-montenegro/?fbclid=IwAR2mzVckO1V6tu8LxyDwp9QM-cVwM1ZfRpar7A4Xs1Jk6itHYe45kFfBoEo> [18.07.2020].
- Komnenić P., *Lovčenska deklaracija – potpis bliže Rusiji*, Radio Slobodna Evropa, 09.05.2016, <https://www.slobodnaevropa.org/a/lovcenska-deklaracija-potpis-blize-rusiji/27724013.html> [17.04.2020].
- Kryetari i KMSH-së priti në një takim zv/myftiun e Rusisë*, Gazeta Impakt, 28.03.2018, <https://gazetaimpakt.com/kryetari-i-kmshe-priti-ne-nje-takim-zv-myftiun-e-rusise/> [28.03.2020].

- Kulturno-istorijski spomenici*, <http://www.podgorica.travel/potka-tegorija.php?id=29> [17.08.2020].
- Kurani E., *After abandoning Turkey, Russians are setting their eyes toward the Albanian coast*, Ibna, 20.06.2016, <https://balkan.eu.com/abandoning-turkey-russians-setting-eyes-albanian-coast/> [27.03.2020].
- Lakić M., *Dodik to Warn Putin of West's Anti-Russian Actions*, Balkan Insight, 25.05.2018, <https://balkaninsight.com/2018/05/25/bosnian-serb-leader-dodik-with-putin-05-24-2018/> [31.03.2020].
- Lavrov: Rusofobični stavovi crnogorskih političara su izdaja, N1.rs, 27.04.2020, <http://rs.n1info.com/Region/a593640/Lavrov-Rusofobicni-stavovi-crnogorskih-politicara-su-izdaja.html> [10.05.2020].
- Lukoil želi 15% crnogorskog tržišta, 30.10.2016, Poslovno Jutro, <http://www.poslovnojutro.ba/tekst/poslovne%20vijesti/lu-koil-zeli-15-crnogorskog-trzista-93342> [18.08.2020].
- Mađari i dalje najveći strani investitori u Crnoj Gori, Investitor.me, 21.11.2019, <https://investitor.me/2019/11/21/madjadi-i-dalje-najveci-strani-investitori-u-crnoj-gori/> [18.08.2020].
- Maraj A., *Ndikimi rus në Shqipëri nëpërmjet KOASH-it dhe qendrave kulturore*, Bota Sot, 17.06.2017, <https://www.botasot.info/opinione/718403/ndikimi-rus-ne-shqiperi-nepermjet-koash-it-dhe-qendrave-kulturore/> [27.03.2020].
- Meškov: Članstvo Crne Gore u NATO je kontraproduktivno, Radio Slobodna Evropa, 01.02.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/28272955.html> [12.04.2020].
- Montenegro's accession to NATO a purely geopolitical project, won't boost security – Lavrov, RT, 06.06.2017, <https://www.rtv.com/news/391160-montenegro-nato-geopolitical-project-lavrov/> [28.03.2020].
- Montenegro says Russia banned its wine over NATO accession, AP News, 27.04.2017, <https://apnews.com/407d20e54ff14ef-281846008cb659bod> [18.08.2020].

- Montenegro's Opposition Refuses To Recognize Pro-West Party's Election Win*, 16.10.2016, <https://www.rferl.org/a/montenegro-russia-west/28056584.html> [12.04.2020].
- Monument to Alexander Pushkin and Natalia Goncharova*, <https://waytomonte.com/en/p-3420-monument-to-alexander-pushkin-and-natalia-goncharova> [18.07.2020].
- Moskva optužuje Podgoricu i Vašington za eskalaciju napetosti u Crnoj Gori*, Vijesti, 21.05.2020, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/436198/moskva-optuzuje-podgoricu-i-vasington-za-eskalaciju-napetosti-u-crnoj-gori> [08.06.2020].
- Murati Sh., *Kisha Ortodokse e Shqipërisë mes Rusisë dhe Ukrainës*, Gazeta Dita, <http://www.gazetadita.al/kisha-ortodokse-e-shqiperise-mes-rusise-dhe-ukraines/> [28.03.2020].
- Murati Sh., *Qeveria shqiptare të shfuqizojë traktatin e miqësisë së gluar me Rusinë*, Gazeta Dita, 04.03.2020. <http://www.gazetadita.al/qeveria-shqiptare-te-shfuqizojte-traktatin-e-miqesise-sigluar-me-rusine/> [12.03.2020].
- Ndikimi rus në Ballkan përmes medias online*, Tirana Today, 07.11.2017, <https://tiranatoday.al/ndikimi-rus-ne-ballkan-permes-medias-online/?fbclid=IwARoCsKCcZhYr59Rcewylv5Zu8gGIFKMT-PaUoNMofwDHoZNUDeiBT7Fg4XMQ> [27.03.2020].
- Nekretnine u Crnoj Gori najviše kupuju Rusi, Turci i Srbi*, Danas, 26.07.2019, <https://www.danas.rs/svet/nekretnine-u-crnoj-gori-najvise-kupuju-rusi-turci-i-srbi/> [08.06.2020].
- NOVATEK signs concession contract in Montenegro*, Euro Petrole, 14.09.2016, <https://www.euro-petrole.com/novatek-signs-concession-contract-in-montenegro-n-i-13596> [18.06.2020].
- Novi medijski blok – Rusiji sa ljubavlju*, Danas, 18.10.2017, <https://www.danas.rs/svet/novi-medijski-blok-rusiji-sa-ljubavlju/> [18.07.2020].
- Od Kozaka do Noćnih vukova: Otkrivena veza organizatora protesta u Crnoj Gori sa Rusijom*, Antena M, 11.02.2020, <https://www.>

- antennam.net/drustvo/148470-od-kozaka-do-nocnih-vukova-ot-krivena-veza-organizatora-protesta-u-crnoj-gori-sa-rusijom [08.06.2020].
- OEC, *Montenegro*, <https://oec.world/en/profile/country/mne/> [08.06.2020].
- Officials dismiss talk of Russian military base in Montenegro*, Radio Slobodna Evropa, 10.02.2015, <https://www.slobodnaevropa.org/a/officials-squash-talk-of-russian-military-base-in-montenegro/26839898.html> [18.06.2020].
- Onufrije predvodi litiju u Podgorici, SPC dovodi vjernike autobusima*, Antena M, 25.02.2020, <https://www.antenam.net/drustvo/149794-onufrije-predvodi-litiju-u-podgorici-spc-dovodi-vjernike-autobusima> [10.07.2020].
- Osnovana "Unija za neutralnost" u Nikšiću*, Mladi Niksicia, 09.08.2016, <https://www.mladiniksica.me/osnovana-unija-za-neutralnost-u-niksicu/> [18.07.2020].
- Otvoren Ruski centar u Baru*, Mondo.me, 21.08.2007, <https://mondo.me/info/Crna-gora/a160/Otvoren-Ruski-centar-u-Baru.html> [18.07.2020].
- Pata Y., *Janullatos takon ambasadorin rus: Moska bashkëpunim me Tiranën*, Lajm Shqip, 30.01.2018, <https://lajm-shqip.com/janullatos-ambasadorin-rus-moska-tiranen/> [28.03.2020].
- Patrijarh Kiril: Mitropolit Amfilohije se bori za pravoslavlje, nije pognuo glavu pred raskolnicima*, Moje novosti, 04.01.2020, <http://www.mojenovosti.com/lat/index.php?option=novosti&catnovosti=0&idnovost=162093&Patrijarh/Kiril:/Mitropolit/Amfilohije/se/bori/za/pravoslavlje,/nije/pognuo/glavu/pred/raskolnicima%5C#.Xs4ujcAwhPY> [10.07.2020].
- Perović-Korać M., Mafija, politika i KGB na zajedničkom poslu*, Monitor, 13.12.2013, <https://www.monitor.co.me/mafija-politika-i-kgb-na-zajednikom-poslu/> [18.08.2020].

- Petrovskaja J., *Ruska medijska ofanziva protiv 'bezbožnika' Đukanovića*, Radio Slobodna Evropa, 06.02.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-mediji-ofanziva-djukanovic/30420849.html> [10.05.2020].
- Protest protiv NATO-a u Podgorici*, Al Jazeera Balkans, 12.12.2015, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/protest-protiv-nato-u-podgorici> [17.04.2020].
- Protesti u Crnoj Gori nisu samonikli, iza njih stoje Rusija i Srbija*, CDM.me, 19.03.2019, <https://www.cdm.me/politika/protesti-u-crnoj-gori-nisu-samonikli-iza-njih-stoje-rusija-i-srbija/> [04.05.2020].
- Putin: Odnosi Rusije i Crne Gore nisu u skladu sa tradicijom*, Portal analitika.me, 11.04.2018, <https://www.portalanalitika.me/clanak/298953-putin-odnosi-rusije-i-crne-gore-nisu-u-skladu-sa-tradicijom> [18.04.2020].
- Путин считает, что попытки США закрепить доминирование на Балканах дестабилизируют регион*, ТАСС, 15.01.2019, <https://tass.ru/politika/6003111> [24.03.2020].
- Radosavljevic Z., *EU must 'marry' Western Balkans quickly to avoid new risks – Albania PM*, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/eu-must-marry-western-balkans-quickly-to-avoid-new-risks-albania-pm/> [09.09.2020].
- Radulović M., *Đukanović poslao poruku Moskvi?*, Vijesti, 04.09.2019, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/dukanovic-poslao-poruku-moskvi> [04.05.2020].
- Report on situation in the Energy Sector of Montenegro for 2016*, http://regagen.co.me/site_en/public/index.php/index/artikli?id=63 [18.08.2020].
- Rogozin: *Crna Gora će zažaliti zbog odluke da pristupi u NATO*, Vijesti, 12.01.2016, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/rogozin-crna-gora-ce-zazaliti-zbog-odluke-da-pristupi-u-nato> [17.04.2020].

- Rossotrudništvo u Crnoj Gori, Find Glocal, <http://www.findglocal.com/ME/Podgorica/154651511575452/Rossotrudni%C4%8Destvo-u-Crnoj-Gori> [18.07.2020].
- Rudović M., Jovanović J., *Bio vozač, pa snajperista: Barovićeve slike sa ratišta dokaz za robiju*, Vijesti, 28.12.2017, <https://www.vijesti.me/index.php/zabava/bio-vozac-pa-snajperista-baroviceve-slike-sa-ratista-dokaz-za-robiju> [10.07.2020].
- Rujević N., *Crna Gora: Protesti i ništa*, 15.11.2015, <https://www.dw.com/bs/crna-gora-protesti-i-ni%C5%A1ta/a-18847999> [17.04.2020].
- Rusi prodaju nekretnine i po upola manjoj cijeni nego što su kupili, Investitor.me, 03.02.2019, <https://investitor.me/2019/02/03/rusi-prodaju-nekretnine-i-po-upola-manjoj-cijeni-nego-sto-su-kupili/> [18.08.2020].
- „Ruska riječ” je rado dočekan na srpskom jeziku, Dan, 04.10.2016, <https://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Kultura&clan=566924&datum=2016-10-04> [28.07.2020].
- Ruski Novatek ulaže 40 miliona u geološka istraživanja u Crnoj Gori, Investitor.me, 2.02.2018, <https://investitor.me/2018/02/02/ruski-novatek-ulaze-40-miliona-u-geoloska-istrazivanja-u-crnoj-gori/> [18.08.2020].
- Russian Reactions to Negotiations On Montenegro's NATO Membership*, 20.05.2016, <https://www.memri.org/reports/russian-reactions-negotiations-montenegros-nato-membership> [17.04.2020].
- Russian Representative to EU invites N. Macedonia and Albania to join EEU instead*, European Western Balkans, 30.10.2019, <https://europeanwesternbalkans.com/2019/10/30/russian-representative-to-eu-invites-n-macedonia-and-albania-to-join-eeu-instead/> [25.03.2020].
- Russian State Control Still Not Answering Plantaze's Claim*, Total Montenegro News, 5.02.2019, <https://www.total-montenegro-news.com/business/3249-russian-market-plantaze> [18.08.2020].

- Russians Buy Montenegro Petrol Stations*, 2.04.2008, <https://balkaninsight.com/2008/04/02/russians-buy-montenegro-petrol-stations/> [18.08.2020].
- Russkiy Mir in Albania participated in charity fair in Tirana*, 28.12.2017, <https://www.russkiymir.ru/en/news/235662/> [28.03.2020].
- Spomenik Vladimir Vysotsky*, <https://touristportalhr.gitlab.io/podgorica267/spomenik-vladimiru-v3743.html> [18.07.2020].
- Stojanovic D., *US, Montenegro plot cyber warfare ahead of 2020 elections*, 19.11.2019, <https://federalnewsnetwork.com/government-news/2019/11/us-montenegro-plot-cyber-warfare-ahead-of-2020-elections/> [10.07.2020].
- Stronski P., Himes A., *Russia's Game in the Balkans*, Carnegie Endowment for International Peace, 06.02.2019, <https://carnegieendowment.org/2019/02/06/russia-s-game-in-balkans-pub-78235> [24.03.2020].
- Šćepanović L., *'Noćni vukovi' u Crnoj Gori: Nismo banda, volimo Rusiju, crkvu i motore*, Radio Slobodna Evropa, 17.10.2018, <https://www.slobodnaevropa.org/a/nocni-vukovi-bajkeri-crna-gora-rusija-uticaj/29549000.html> [10.07.2020].
- Taylor A., E. *Rama in Russia: Lavrov Supports Negotiations Between Serbia and Kosovo*, Exit News, 26.02.2020, <https://exit.al/en/2020/02/26/rama-in-russia-lavrov-supports-negotiations-between-serbia-and-kosovo/> [12.03.2020].
- Tomovic D., *Montenegro on Alert Over New Cyber Attacks*, Balkan Insight, 22.02.2017, <https://balkaninsight.com/2017/02/22/montenegro-govt-on-alert-over-new-cyber-attacks-02-21-2017/> [18.06.2020].
- Tomovic D., *Montenegro Secret Service Chief Quits*, Balkan Insight, 10.12.2014, <https://balkaninsight.com/2014/12/10/montenegrin-seceret-service-s-chief-resigns/> [18.06.2020].

- Tomovic D., *Montenegro to Tighten Cyber Security Against Hackers*, Balkan Insight, 07.11.2016, <https://balkaninsight.com/2016/11/07/montenegro-to-tighten-cyber-security-against-hackers-11-04-2016/> [10.07.2020].
- Tomovic D., *Pro-Russian Montenegrins Publish New Anti-Western Media*, Balkan Insight, 18.10.2017, <https://balkaninsight.com/2017/10/18/pro-russian-montenegrins-publish-new-anti-western-media-10-17-2017/> [18.07.2020].
- Tomović P., *Crna Gora protjeruje ruskog diplomatu*, Radio Slobodna Evropa, 28.03.2018, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-protjeruje-ruskog-diplomatu/29130249.html> [18.04.2020].
- Tomović P., *Nikada gore između Crne Gore i Rusije*, 10.11.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-rusija-odnosi/28846575.html> [12.04.2020].
- Trkanjec Z., *PODGORICA – “Night Wolves” support Serbian church in Montenegro*, Euractiv, 20.01.2020, https://www.euractiv.com/section/all/short_news/podgorica-night-wolves-support-serbian-church-in-montenegro/ [10.07.2020].
- U izborni proces CG se miješa i Ruska pravoslavna crkva*, RTCG.me, 03.08.2020, <http://www.rtcg.me/vijesti/politika/287959/u-izborni-proces-cg-se-mijesa-i-ruska-pravoslavna-crkva.html> [10.07.2020].
- U.S. Department of Defense, *Remarks by Secretary Mattis at an Enhanced Honor Cordon Welcoming Albania Defense Minister Olta Xhačka to the Pentagon*, 17.04.2018, <https://www.defense.gov/Newsroom/Transcripts/Transcript/Article/1496102/remarks-by-secretary-mattis-at-an-enhanced-honor-cordon-welcoming-albania-defen/source/GovDelivery/> [27.03.2020].
- US Senate Cmte. report: Attack on Serbia, Trump, or Putin?*, b92, 12.01.2018, https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2018&mm=01&dd=12&nav_id=103258 [30.03.2020].

- U Voronježu održan prvi Rusko-balkanski samit narodne diplomatije*, Sve o srpskoj, 16.11.2019, <https://sveosrpskoj.com/svijet/u-voronjezu-odrzan-prvi-rusko-balkanski-samit-narodne-diplomatije/?script=lat> [18.07.2020].
- Uz blagoslov Mitropolita Amfilohija potpisana Lovčenska deklaracija*, 06.05.2016, <http://www.dnpcg.me/uz-blagoslov-mitropolita-amfilohija-potpisana-lovcenska-deklaracija/> [17.04.2020].
- Uz Visockog i zastava Crne Gore*, Vijesti, 6.08.2017, <https://www.vijesti.me/svijet/evropa/69674/uz-visockog-i-zastava-crne-gore> [17.08.2020].
- Vandiver J., *US military team heads to Montenegro to counter cyberthreats ahead of 2020 elections*, Stars and Stripes, 01.11.2019, <https://www.stripes.com/news/us-military-team-heads-to-montenegro-to-counter-cyberthreats-ahead-of-2020-elections-1.605467> [10.07.2020].
- Vučić: *Otkrivena lica koja su pratila premijera Crne Gore*, Vreme, 24.10.2016, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1437959> [18.04.2020].
- Vukićević J. *Prva ruska škola pod crnogorskim suncem*, Radio Slobodna Evropa, 28.09.2016, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-ruska-skola/28019196.html> [18.07.2020].
- Završnik G., *Montenegro hit with more 'professional' cyberattacks*, Politico.eu, 22.02.2017, <https://www.politico.eu/article/montenegro-hit-with-more-professional-cyberattacks/> [10.07.2020].
- 176 godina od smrti Puškina, autora pjesme „Bonaparta i Crnogorci“*, Montegrina.net, 11.02.2013, <https://montegrina.net/fokus/176-godina-od-smrti-puskina-autora-pjesme-bonaparta-i-crnogorci/> [18.07.2020].

Widoczna aktywizacja polityki Rosji w odniesieniu do Bałkanów Zachodnich prowadzi czasem do wniosku, że „Rosja wróciła na Bałkany”. Wskazuje się również, że polityka Rosji w odniesieniu do regionu uległa zmianie, a wzmożona na arenie międzynarodowej wskutek wysokich cen ropy i gazu, coraz bardziej autorytarna i nieprzewidywalna Rosja dąży do odbudowy utraconej strefy wpływów – zarówno na obszarze poradzieckim, jak i na Bałkanach, będących z punktu widzenia decydentów w Moskwie regionem geograficznie, historycznie, kulturowo i politycznie bliskim Rosji.

Czy tak jest rzeczywiście? Czy alarmistyczne tony na temat celów, skali i charakteru rosyjskiego zaangażowania w regionie Bałkanów Zachodnich są uprawnione, czy może przesadzone? Czy działania Rosji stanowią zagrożenie dla stabilności regionu i integracji europejskiej Bałkanów Zachodnich? A może krytyczne opinie dotyczące roli „czynnika rosyjskiego” w odniesieniu do regionu bałkańskiego są skutkiem stereotypów oraz „antyrosyjskiej histerii”, na które wskazują sami Rosjanie i środowiska prorosyjskie na Bałkanach?

Tego rodzaju pytania badawcze, dotyczące uwarunkowań, obszarów, instrumentów, mechanizmów i skutków obecności rosyjskiej w regionie Bałkanów Zachodnich, stanowiły punkt wyjścia do przygotowania przez Zespół Bałkański Instytutu Europy Środkowej trzyczęściowej publikacji pt. *Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich*. Praca ta jest jakościowym studium przypadku – stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o obecność, skalę i konsekwencje współczesnych wpływów rosyjskich w odniesieniu do sześciu państw Bałkanów Zachodnich.

ISBN 978-83-66413-37-5

www.ies.lublin.pl